

1949. AASTA MÄRTSIKÜÜDITAMISEGA SEOTUD VARALISED PROTSESSID*

Hanno Talving

Pärast Eesti taasiseseisvumist 1980. aastate lõpul – 1990. aastate algul avanesid ajaloolastele mitmed seni keelatud või ebasoovitavad uurimisvaldkonnad, näiteks Eesti Vabariigi arenguhooni käsitlevad küsimused, eelkõige 1939.–1940. a sündmused, samuti nõukogude võimu poolt sooritatud kuritööd.

Üheks uurijate meelisteemaks said punavõimu toimepandud massi-repressioonid, sealhulgas 1941. ja 1949. a suursüüditamised. Materjali parema säilivuse tõttu on huviorbiidis olnud põhiliselt 1949. a märtsi-küüditamisega seotu. Nimetatud teemat on käsitletud väga mitmed tunnustatud ajaloolased, näiteks Herbert Ligi, Aigi Rahi, Lembit Raid jpt. Märkimisväärne on olnud ka mitmete harrastusuurijate tegevus. Siinkohal tuleks mainida eelkõige Hilda Sabbot, kelle töö Venemaa erinevates arhiivides on tänaseks avalikkuse ette toonud juba mitu köidet nõukogude võimu repressiivpoliitikat, sealhulgas ka 1949. a märtsi-küüditamist paljastavaid dokumente.

Küüditamisküsimustega on tegelenud ka paljud erinevad institutsioonid. Küüditatute mälestusi on kogunud nii Eesti Kirjandusmuuseum kui Eesti Rahva Muuseum, vastavasisulised väljapanekud on olnud Eesti Ajaloomuuseumis, Eesti Vabaõhumuuseumis ning teistes asutustes. Hiiglasliku töö on ära teinud Eesti Represseeritute Registri Büroo ning Eesti Õigusvastaselt Represseeritute Liit MEMENTO, kes on koostanud ulatuslikud andmebaasid ja kogud, avaldades muuhulgas ka ülipõhjalikke poliitilistel põhjustel arreteeritute ja küüditatute nimekirju.

Üllataval kombel on poliitiliste olude muutumisel 1980.–1990. aastate vahetusel massiküüditamisega seotud probleemistikku pidanud vajalikuks kommenteerida ka endised Eesti NSV tippjuhid ning kunagi inimeste deporteerimisega tihedalt seotud olnud ametkondade esindajad nagu ENSV Riikliku Julgeolekukomitee esimees Vladimir Pool ja ENSV peaprokurör Karl Kimmel.

Juba siintoodud lühike loetelu tunnistab, et 1949. a märtsiküüditamisega seotud küsimuste ring on olnud väga ulatuslik ning mitmetahuline, võimaldades teemat käsitleda erinevatest vaatepunktidest.¹ Kui seni on uurijad keskendunud põhiliselt küüditatute mälestuste jäädvustamisele, küüditatavate nimekirjade koostamise protsessile, väljasaatmises osalenud

* Artikli täispikk versioon (165 lk) Eesti Vabaõhumuuseumis.

isikute väljaselgitamisele jne, siis teenimatult on tähelepanuta jäänud eraldi kuriteoliik – küüditamise abil inimestelt nende vara omastamine, samuti teised deporteerimisega üleskerkinud varalised probleemid.

Seoses Eesti Vabaõhmuuseumi Kutsari talus 1997. a avatud väljapaneku „Elu peatus märtsis 1949...” ettevalmistamisega ning vajadusega kujutada võimalikult autentselt taluinterjööri, mis jäi maha vahetult pärast elanike Siberisse saatmist, puutusid siinkirjutajale kätte nn küüditatute vara üleskirjutamise nimekirjad. Nendest dokumentidest, mis kujutavad inimestest maha jäänud vara loetelusid, sai alguse sügavam huvi küüditamise varalise valdkonna vastu, mille tulemiks on ka käesolev töö.

Töö kirjutamisel on kasutatud põhiliselt Eesti Riigiarhiivis ja selle filiaalis (endine nn Parteiarhiiv), Harju Maa-arhiivis ja Lääne-Viru Maa-arhiivis asuvaid allikaid, samuti Eesti Kirjandusmuuseumi materjale. Suur abi on olnud küüditamise läbiteinud või muul moel selles protsessis osalenud inimeste käest kirjavahetuse kaudu või suulisel teel saadud andmetel.

25. märts 1949 – küüditamisoperatsioon „Priboi”

1948. a lõpuks – 1949. a alguseks oli nõukogude võimudel selge, et hoolimata karmist maksupoliitikast ja täistuuridel töötavast propaganda-aparaadist oli senine talupoegade kolhoosi astuma sundimise või meelitamise poliitika olnud väga ebaefektiivne. 1949. a alguseks oli Eestis kolhoosidesse astunud kõigest 5,8% taludest (Rahi 1998: 33). Kitsas partei siseringis langetati otsus rakendada 1930. aastatel Nõukogude Liidus järeleproovitud ja tõhusalt mõjunud võtet – viia hirmutamiseks läbi osa elanikkonna küüditamine.

¹ Nii näiteks eristab Eesti Inimõiguste Instituudi nõukogu ja Okupatsioonide repressiivpoliitika uurimise riikliku komisjoni liige Enn Sarv küüditamisprotsessis tervelt kuut erinevat kuriteo alamliiki:

- 1) küüditamiskuriteo plaani koostamine või selles osalemine;
- 2) küüditamine kui kompleksne kuritegu ehk deporteerimine kui mitmesuguste toimingute ja tegevuste kogum, mille tulemus on inimeste vägivaldne äraviimine nende elupaigast;
- 3) küüditamine kui genotsiid;
- 4) küüditamine kui ebaseaduslik represseerimine ehk inimrühmade kohtuväline, kollektiivne ja tagaselja otsustatud karistamine ohvritelt kaitse ja vastuvaidlemise võimaluste äravõtmisega;
- 5) küüditamine kui inimõigustest ilmajätmine;
- 6) küüditamise abil inimestelt nende vara omastamine (Sarv 1999: 96).

Varaliste küsimuste tõstatamine küüditamist ettevalmistavates dokumentides

Kuivõrd kajastub väljasaadetavate inimeste varade probleem küüditamist ettevalmistavates materjalides? Kunagises nn Partearhiivis on säilinud N. Karotamme isiklik märkmik, L. Raidi järgi 1948. a lõpupäevadest või 1949. a algusest (Raid 1995: 46),² kuhu on tolelaegse parteiliidri poolt küllaltki süsteemitult ja raskestiloetava käekirjaga visandatud fragmentaarseid märksõnu eelseisva küüditamise kohta. Muude küsimuste kõrval korduvalt üleskerkivad viited küüditatutest mahajääva vara kohta annavad tunnistust, et sellele küsimusele pöörati algusest peale küllaltki suurt tähelepanu. Olgu siinkohal järjestatud varade temaatikat puudutavad nopped: „В каждом хозяйстве останется актив. От волисполкома оставить (hooldaja).³ Ei või jägama hakkata. Eelkõike vaja katta võlad kulakute varadest. 10–12 inimeselised grupid. Iga grupi peale 4 majapidamist. Aktiiv jääb majapidamisse. [...] Kulakute seemnematerjal hoida alles külvi jaoks. [...] Varade aktid säilitada maakondades salajaste dokumentidena” (ERAF, f 1, n 47, s 47, l 26–30).

Juba nendest kiiruga visandatud märkmetest kumavad läbi kogu hilisema küüditamise ja sellele järgnenud aja varadega seotud põhisuunad: 1) võlgade katmine väljasaadetud vara müügiga; 2) eritählepanu teraviljale; 3) mure varade laialitassimise pärast; 4) kaassüü laiendamine – abiülesannete, sealhulgas varanduse üleskirjutamise panemine aktiivi õlgadele.

Esimene kindlalt dateeritud dokument, kus käsitletakse eelseisvat küüditamist, sealhulgas väljasaadetavate vara küsimusi, pärineb 15. jaanuarist 1949 ning selleks on EK(b)P KK sekretäri N. Karotamme Moskvast koostatud salajane õiend alapealkirjaga „Kolhooside ehitamise olukorrast ja järjekordsetest ülesannetest Eesti NSV-s”, mille esimene eksemplar saadeti ÜK(b)P KK sekretär G. Malenkovile. Selles dokumendis annab N. Karotamm hetkeolukorra analüüsi, peatudes kolhooside, masina-traktori jaamade ja kulakute küsimusel. Kulakute probleemi puudutades teeb ta ettepaneku küüditada märtsi lõpus-aprilli alguses 18–20.000 kulakut ja saksa okupantide käsilast. Teisena paneb EK(b)P KK sekretär ette anda „kulakute väljasaatmisel konfiskeeritud vara üle tasuta kolhoosidele, välja arvatud see osa, mis läheb kulakumaksude ja riiklike kohustuste võlgade katteks” (ERAF, f 1, n 14, s 66, l 5).

29. jaanuaril 1949, otsekui vastu tulles kohtadelt tulnud palvetele, võttis NSVL Ministrite Nõukogu (MN) vastu täiesti salajase määruse nr 390-138cc, mis kiitis heaks suurvõõrutamise läbiviimise Eesti, Läti ja

² Autori arvates pärineb enamik sissekannetest siiski 1949. aastast.

³ Tõlge vene keelest: „Igasse majapidamisse jääb aktiiv. Valla täitevkomitee poolt jätta ...”

Leedu NSV-s. Antud normatiivaktis peatuti ka väljasaadetute varanduse küsimustel. Seda võib väita vaatamata asjaolule, et selle täiesti salajase, rakendusaktides palju tsiteeritud dokumendi originaali pole tänini veel arhiividest leitud (Rahi 1999: 89–90). Küll on teada paar laiendavat dokumenti, mis sellele määrusele viitavad, peatudes muuhulgas ka varalistel küsimustel.

Üheks selliseks on NSVL siseministri kindralpolkovnik S. Kruglovi täiesti salajane käskkiri nr 00225 12. märtsist 1949, mis teatab, et eelmainitud NSVL MN määruse alusel on NSVL Riiklikule Julgeolekuministeeriumile (edaspidi RJM) ja Siseministeeriumile (edaspidi SM) tehtud ülesandeks „saata välja Leedu, Läti ja Eesti NSV territooriumitelt kulakud koos perekondadega; bandiitide, natsionalistide, illegaalses olukorras olevate, relvastatud kokkupõrgetes tapetud ning süüdimõistetud bandiitide perekonnad; legaliseeritud bandiidid, kes jätkavad vaenulikku tegevust, ning nende perekonnad, samuti bandiitide represseeritud abistajate perekonnad”. Sealjuures on väljasaadetutel „lubatud võtta kaasa neile isiklikult kuuluvad väärisasjad, koduse majapidamise esemed (riided, lauanõud, põllumajanduslik, käsitööstuslik ja kodune väikeinventar) ja toidutagavara iga perekonna kohta kokku kaaluga kuni 1500 kilogrammi” (Sabbo 1996: 845).

Teiseks NSVL MN küüditamismäärusele viitavaks dokumendiks on NSVL rahandusministri asetäitja täiesti salajane kiri nr 29-106/cc 9. maist 1949, mis täiendab eelmises käskkirjas toodud varaloetelu ja kogust sõnadega „väljasaadetute ülejäänud varandus ja kari konfiskeerida” (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 66).

Pärast pooleteistkuulist ettevalmistusperioodi järgnesid juba analoogsed täiesti salajased ENSV MN määrused nr 014 14. märtsist 1949 ja nr 015 22. märtsist 1949 „Kulakute ja nende perekondade väljasaatmise kohta Eesti NSV piiridest”.

Määruses nr 014 peatutakse ka varanduslikel küsimustel – ilmselt kopeerib määruse teine punkt NSVL MN määruse vastavat punkti väljasaadetutele kaasalubataivate esemete sortimendi ja hulga osas ning ülejäänud varanduse ja kariloomade konfiskeerimise osas. Lisaks teatab määruse neljas punkt, et „konfiskeerimise läbiviimise ja väljasaadetud kulakute ülejäänud varanduse kord, samuti teised kulakute väljasaatmisega seotud aktsioonid reguleerida täiendavate määrustega” (ERA, f R-1, n 5s, s 184, l 29).

Täiendavat määrust ei tulnud kaua oodata – 23. märtsil 1949 üllitati ENSV MN poolt järjekordne täiesti salajane määrus järjekorranumbriga 016 „Konfiskeeritud kulaklike majapidamiste realiseerimise ja kolhoo-sidele üleandmise korrast Eesti NSV-s”, mis reguleerib üksikasjaliselt konfiskeeritud varaga seotud küsimusi:

1. Konfiskeerida väljasaadetud kulakute vara ja kariloomad, välja arvatud neile isiklikult kuuluvad väärisasjad, koduse majapidamise esemed, rõivad, toidunõud, põllumajanduslik väikeinventar ja toiduvarud. Iga perekonna kohta lubatakse võtta kaasa varandust ja toiduaineid kokku kaaluga kuni 1,5 tonni.

2. Väljasaadetu konfiskeeritud vara kasutada antud majapidamise täitmata jäänud riiklike kohustuste katteks.

Toidu- ja söödateravili ning tehnilised kultuurid anda üle „Teraviljavaru” organeile, söödajuurikad, kartul, juurviljad ja heinaseeme kolhoosidele.

Pärast võlgade kustutamist üle jäänud vara (elu- ja majandushooned, käitised, põllumajanduslik ja käsitöönduslik inventar, samuti kariloomad) anda tasuta kolhoosidele koos jagamatusse fondi arvamiseга.

Ülejäänud vara anda üle rahandusorganeile realiseerimiseks ja saadud summade suunamiseks üleliidulise eelarve tuludesse.

3. Kulakutelt konfiskeeritud vara üleandmine vastavalt käesoleva määruse 2. punktile toimub valla täitevkomiteede otsusega maakonna täitevkomiteede kinnitusel.

4. Konfiskeeritav vara kirjutatakse üles kohapeal kulaku väljasaatmise ajal ning akteeritakse komisjoni poolt, kuhu kuuluvad valla täitevkomitee volinik, külanõukogu liige ja külavolinik, akt kirjutatakse nende poolt alla ning esitatakse kinnitamiseks valla täitevkomitee esimehele. Akt koostatakse kolmes eksemplaris ja säilitatakse: üks eksemplar valla täitevkomitees, teine maakonna täitevkomitees ning kolmas jääb kohapeale majapidamise usaldusisiku kätte.

5. Valla täitevkomitee määrab konfiskeeritud vara ajutiseks hoidmiseks ja loomade hooldamiseks usaldusisiku iga konfiskeeritud kulakliku majapidamise kohta, kellele antakse majapidamine koostatud akti põhjal üle. Vara ja loomade vastuvõtmise kohta annab usaldusisik allkirja igale akti kolmest eksemplarist.

6. Konfiskeeritud vara antakse usaldusisikule hoiule kuni vara realiseeri-miseni või kolhoosidele üleandmiseni mitte kauemaks kui 10 päevaks.

7. Keelatakse kategooriliselt konfiskeeritud vara müümine ja kinkimine, samuti konfiskeeritud loomade ning lindude ja nende poegade tapmine.

8. Kulaklike majapidamiste maa antakse koos külvidega maakonna täitevkomiteede poolt Eesti NSV Ministrite Nõukogu kinnitusel üle lähimatele kolhoosidele.

Kohustada maakonna ja valla täitevkomiteesid kindlustama 1949. a kevadkülvil endiste kulaklike majapidamiste maal, et ükski jalatäis seda maad ei jääks täis külvamata (ERA, f R-1, n 5s, s 184, l 31–32).

Kohaliku aktiivi kaasamine küüditamisoperatsiooni

Et ENSV MN määruse nr 016 punkt 4 nägi ette väljasaatmise ajal konfiskeeritava vara üleskirjutamise ning akteerimise komisjoni poolt kohapeal, oli vaja küüditamispäevaks kokku koondada märkimisväärne hulk inimesi, kes lisaks varanduse üleskirjutamisele pidid täitma ka teejuhtide ja tõlkide rolli. Pealegi võimaldas kohalike inimeste kasutamine võimudel vastutust hajutada, näidata aktsiooni üldrahvalikuna. Samuti pöördus nõnda rahva viha impersonaalsetelt niiditõmbajatelt ja mundrimeestelt hästi teada olevatele ja konkreetsetele, nime ja näoga kohalikele. Püüdes säilitada ülimat salastatust, kasutati inimeste kokkukutsumiseks erinevaid, vahel otse usumatuid ettekäandeid.

24. märtsi hommikul sain korralduse organiseerida rahvakoosolek valla T/K ruumides, kuhu oli vaja kutsuda kõik valla ja külanõukogude rahvasaadikud, külanõukogude esimehed, sekretärid ja külanõukogude rahvasaadikud ning külavolinikud. Mulle öeldi T/K esimehe ja valla partorgi poolt, et toimuval aktivistide koosolekul tuleb arutlusele kevadkülvilgi organiseerimine ning et koosolekut läbiviima tuleb rajooni juhtivaid inimesi ja rajooni parteikomitee esindajad. Ühtlasi tuleb arutlusele ka kollektiviseerimise kiirendamise küsimused ja vajalik abi selle riikliku ülesande kiirendamiseks.

Et sellised koosolekud olid sellel ajal sagedased, ei olnud selles midagi imelikku. Külanõukogud said vastavad korraldused ja õhtuks oli koosoleku alguseks määratud ajal (kell 18.00) valla täitevkomitee koosoleku ruumis peaaegu kõik kohal, kellele oli selline korraldus antud. Et selleks ajaks ei olnud veel kedagi maakonnast, s.t. maakonna- ja parteikomitee esindajaid tulnud, jäid kõik rahulikult ootama. Tegime mõnede inimestega kokkuvõtteid olukorrast valla piirides, et võimaliku arupärimise kohta ühel või teisel alal oleks konkreetsetelt võimalik anda aru olukorras. Aeg läks edasi ja kui kella 20 veel kedagi ei olnud, muutus rahvas rahutuks. Püüdsime saada teateid, miks ikka veel ei olnud kohale jõudnud maakonna esindajaid. Saime vastuseks, et maakonna aktiiv, kes arutas samu küsimusi, mis meil pidid arutlusele tulema, ei jõudnud varem koosoleku lõpetamiseni ja otsuste vastuvõtmiseni. Selles polnud midagi imelikku, sest sageli toimusid sellised aktiivi nõupidamised ka maakonnas, kus need kestsid kuni keskööni. (Alfred Kool, s 1921; 1949. a märtsis Kunda valla TSN TK sekretär)⁴

Meeles on 1949. a 24. märtsi tööpäev vallamajas. Õhtupoole pidi valla aktiiviga, nagu sel ajal räägiti, kohtuma tulema sm. Karotamm isiklikult. Päeval koristasime, tegime loosungeid, kohale tuli raamatukauplusest raamatute müük, hiljem einelaud värskete saiadega jm-ga. Päeva teisel poolel tulid, õigemini olid kohale kutsutud kooliõpetajad, rahvamajade-

⁴ A. Kooli kiri autorile 7. 02. 2000.

raamatukogude juhatajad, külanõukogude esimehed-sekretärid. Oodati, oodati. Karotamm oli ikka veel tulemata, valla partorg käis rahustamas ja lubas, et Karotamm on teel. Kedagi lahkuda ei lubatud, laulsime, et aega viita, kuid õhkkond muutus järjest närvilisemaks, usun, et kõik olid veendunud, et midagi on viltu, et Karotamm ei tule. (Linda Põldes, s 1928; Kuressaare valla TSN TK sekretär – KM EKLA, f 350, s 868, l 22)

Kuulujutt, et rahvaga tuleb kohtuma Nikolai Karotamm isiklikult, levis ise või seda levitati mujalgi Eestis, näiteks Rõngus (KM EKLA, f 342).

Küüditamise õhtu aeti meid täitevkomiteele Krootusele kokku pettusega, et lauluproov tule, kutsed saadeti koju. Naabri ema pani obuse ette, viis meid sinna. Ajame ikki juttu ühen ruumin, teisen ruumin. Koorijuhti es tule, es tule. Noortel oli aega küll, aktivisti ja kes seal oli. (Aadi Hüva Võrumaalt Kõlleste vallast Krootuselt – KM EKLA, f 342)

Niiviisi erinevatel põhjustel kokkumeelitatud inimesed sattusid otsekuu hiirelõksu – reeglina kedagi enam ruumidest välja ei lastud.

Jäime ootama. Ma ei mäleta kes, kuid see oli juba pärast kella 21 kui keegi tuli meie aktivistidest minu juurde ja kutsus mind kõrvale ning ütles: „Tahtsin minna koju. Läksin välja ja hakkasin minema, kuid mind pidasid kinni vene piirivalvurid ja käskisid minna tagasi. Nägin, et relvastatud sõdurid olid piiranud sisse täitevkomitee hoone.” Keelasin temal sündmustest kellegile rääkida, et hoida ära võimalikku paanikat ja läksin ise kontrollima olukorda. Asi oli tõesti nii nagu mulle räägiti. Et me asusime piiritsoonis, siis ei olnud see esimene kord, kus piirikaitse „julgestas” meie ettevõtmisi. Näiteks valimiste aegu jne. Seekord aga tundus asi kuidagi kahtlasena, aga olime sunnitud olukorrale alluma. (Alfred Kool Kunda vallast).⁵

Kell 12.00 öösel suleti uksed, peale partorgi kabineti lülitati telefonid välja. Rahvas muutus aina närvilisemaks. Selge oli, et midagi hullu on teoksil, võib-olla mõni vanem aimas, mis tulemas, meie noored mitte, võib-olla midagi erilist-halba, kuid seda mis tuli mitte. (Linda Põldes – KM EKLA, f 350, s 868, l 22–22p)

Siis võeti rahvas kokku, meil on tähtis teade tulemas. Me ei mõistnud midagi arvata. Õeldi, et keegi ära minna ei tohi. Automaatidega sõdurid tulid ukse peale, es saanugi ära minna. See oli kella 12 aegu. (Aadi Hüva – KM EKLA, f 342).

Alles nüüd sai enamus inimesi teada neid eesootavast ülesandest.

Ei läinudki enam kaua, kui sisenesid T/K ruumidesse meie valla T/K esimees Purk, valla partorg Rodi ja ka sageli meid külastanud NKVD ja Riikliku Julgeoleku mehed. Inimesed käsutati koosoleku ruumi ja tehti

⁵ A. Kooli kiri autorile 7. 02. 2000.

teatavaks, et tuleb läbi viia sundevakueerimine, mille kaasaaitamiseks tuleb kõikidel kaasa minna ja kohale viia julgeoleku ja sõjaväe esindajad, sinna, kuhu üks või teine neist oli määratud, varemkoostatud nimekirjade alusel. Loeti ette NSVL Ülemnõukogu seadus sundevakueerimise (loe: küüditamise) kohta ning tehti teatavaks, et kui keegi ei toimi nii, nagu see seaduses ettenähtud on, siis ootab teda range karistus. Igale aktivistile, rahvasaadikule, külanõukogude või valla T/K töotajale ja ametnikule oli kaasa antud relvastatud sõjaväelane või julgeoleku mees. Enne varahommikut saadeti kõik laiali. Transpordi eest oli hoolitsetud sõjaväelaste poolt ja enamuses viidi kõiki kohale kas autodel või hobustel, millega olid aktivistid ise koosolekule tulnud. Kellelgi ei olnud võimalust minna kedagi hoiatama. (Alfred Kool).⁶

Väljast kostis autode mürin, sisenesis mundris mehed relvadega, kas nad olid tavalised sõjaväelased, julgeoleku mehed või piirivalve, ei tea. Rahvas käsutati suurde saali, ei mäletagi, kes kandis ette Min. Nõukogu määruse nr..., mille ees oli palju nulle. Määruse alusel kuulus välja- saatmisele ENSV territooriumilt kodanlikud natsionalistid, kulakud (vereimejad) ja kõik nõukogude võimule vaenulik element. Lisati, et seda määrust täide viia, selleks olemegi kokku tulnud. Kõik on selgelt meeles, nagu oleks toimunud alles eile. Hakati moodustama gruppe, keda sõjaväelastega kaasa saata, et „eesti rahva tahet täita!“ (Linda Põldes – KM EKLA, f 350, s 868, l 22p)

Võib küsida, kas 24. märtsi õhtul vallakeskustesse kokkukäsitatud inimesed olid võimu tööriistad või ise kaudselt repressiooni ja sunni-aparaadi ohvrid? Kas neil oli kuritööle (olgugi passiivse) kaasaaitamise kõrval mingit alternatiivi? Küllap vastavad sellele küsimusele kõige paremini kaasaegsete mälestused.

Siis äkki, nagu oleks mind uss nõelanud, hüppasin teiste hulgast ette ja teatasin, et „mina ei lähe.“ Olin saanud just 21 aastat vanaks. Mul ei olnud aega mõelda, mis saalis toimuma hakkab, tundsin ainult, et asi ei ole õige, et toimuma hakkab kohutav vägivald. Saal jäi vaikseks. Minu juurde tuli sõjaväe mundris mees (oli vist julgeolekust) viis mu saalist välja käskjala tuppa, mundrimees jäi ukse taha valvama. Saalist lahkudes kuulsin veel, kui sõna võttis kohe peale minu väljaastumist nooruke valla komsorg ja ütles, „mina lähen, lähen maksan kätte oma isa eest, kelle sakslased tapsid.“ Tagantjärele olen mõelnud, ta isa tapsid või lasid tappa hoopis teised inimesed, sest komsorg ei olnud pärit meie vallast. Tema aga läks süütuid inimesi Siberi saatma, neid une pealt äratama. Arvasin, et nüüd on kindel Siberi tee jalge all, imelik, et ma ei tundnud selle pärast isegi hirmu. Siis avanes uks ja sain seltsilise, tuppa lükati endine valla sekretär Kokk Linda, kes töötas sel ajal maakonna täitev-komitees kantselei juhatajana. Ka tema oli keeldunud küüditamisest

⁶ A. Kooli kiri autorile 7. 02. 2000.

osa võtmast. Olime luku taga terve 25. märtsi öö ja 26. märtsi päeva. WC-sse viis meid mundrimees, kui asi tehtud, viis tuppa tagasi ja jäi püssiga edasi ukse taga valvet pidama. (Linda Põldes – KM EKLA, f 350, s 868, l 23)

Võrust oli üks rahandusvolinik ka, too oli sinna juhuslikult trehvanu, teda taheti ka abiliseks, pakkijaks, kes aitaks kraami kokku panna. Tema keeldus, võttis oma kompsu, läks väikesesse kõrvalruumi (kartsaruum). Pani seal laua peale magama, ei lähe kuhugi. Kõiv vehkis seal püssidega ringi. Me Saama Evaldiga sattusime kapi taha, es puutu silma enne kui kamba koos. Jäimegi vällä [---] Olime kogu aeg vallamajan. (Aadi Hüva – KM EKLA, f 342)

Toodud näidetest selgub, et vähegi kindlameelsetel inimestel oli siiski võimalus sündivast kuritööst mitte osa võtta. Ülejäänud osutusid tahes-tahtmata repressiivaparaadi tööriistaks. Lisaks teejuhi ja tõlgi tööle oli selliste inimeste osaks sattumine väljasaadetute varade üleskirjutamise komisjoni. Eelmainitud määruse kohaselt tuli luua kolmeliikmelised komisjonid, kuhu kuulusid valla täitevkomitee volinik, külanõukogu liige ja külavolinik. Tegelikkuses ei suudetud kõikide talude juurde kolmeliikmelisi komisjone siiski saata.

Küüditatute varade üleskirjutamise komisjonid

Vaadeldes 39 Viru maakonna Kunda ja Mahu vallas koostatud vara üleskirjutamise nimestikku, selgub, et nendest 16 on koostatud nõuete-kohaste 3-liikmeliste komisjonide poolt, tervelt 14 aga 2-liikmeliste ja 6 kõigest 1-liikmelise komisjoni poolt. Teatud koordineerimatuses annab tunnistust see, et samal ajal on kahes talus viibinud 4-liikmeline ja ühes koguni 5-liikmeline komisjon (LVMA, f 364). Viru maakonna Haljala, Palmse, Rägavere ja Vihula vallas oli nõutud 3-liikmeliste komisjonide osakaal samal ajal märksa kõrgem. Kolmekümnest autori käsutuses olevast nende valdade vara üleskirjutamise aktist on 20 koostatud 3-liikmeliste, neli 2-liikmeliste, kaks 1-liikmelise ja neli 4-liikmelise komisjoni poolt (LVMA, f 364).

Kuigi määrusekohaselt pidi väljasaadetute varade akteerimise komisjonidesse kuuluma valla täitevkomitee volinik, külanõukogu liige ja külavolinik, ei vastanud seegi nõudmine tegelikkusele. Viru maakonna Kunda ja Mahu valla kohta säilinud 39 väljasaadetute vara üleskirjutamise aktist selgub, et lisaks nimetatud ametimeestele on komisjonidesse sattunud täiesti tavalisi lihtsaid külainimesi, kes sattusid kogunemis-kohtadesse uudishimu või juhuse tõttu. Lisaks esineb üleskirjutatud vara aktides mitmeid isikuid, kes kuulusid kohaliku aktiivi hulka, nõnda et nende viibimine väljakuulutatud koosolekutel ja seega ka komisjoni sattumine oli igati loogiline.⁷

Positsioonist ja meelsusest hoolimata kippus neile inimestele külge jääma küüditajate märk – vastupidiselt sõjaväelastele, kelle suhtes on üllatavalt palju neutraalseid või lausa positiivseid arvamusi. See on ka mõistetav – olid ju mundris inimesed või kaugemalt kohale sõitnud erariides võimurid anonüümsed, elanikele tundmatud, kohalik aktiiv aga teada-tuntud inimesed, kelle nägu ja nimi oli võimalik kokku viia, kes jäid kodukanti ka pärast küüditamist – sestap langes neile ka rahva viha. „Küüditavatele ja nende naabritele ning sugulastele jäi aktivistide tegelik, neile pealesunnitud ja üsnagi passiivne roll tavaliselt teadmata. Paljud neist pidid hiljem kannatama rahva põlgust ja nii mõnelgi tuli selle eest ka eluga maksta” (Ligi 1989).

Nii või teisiti – inimesed, kes 24. märtsi hilisõhtul valla- või rahvamajadesse kogunesid, määrati gruppidesse ning nende üheks põhiülesandeks pidi olema konfiskeeritava vara üleskirjutamine ja akteerimine kulaku väljasaatmise ajal. Mis toimus tegelikkuses?

Konkreetselt minule, kelle kaaslasena oli määratud üks erariides NKVD töötaja ja külavolinik, sõitsime Iila külla, kus esimene ärasaatmisele määratud isik, endine vallavanem August Kiissa elas. Selgus, et maja oli tühi. Koputamisele keegi ei vastanud. Maja oli inimestest tühi.⁸ Järgmine talu, kuhu pidime minema, oli Malla külanõukogus, Luha talus elutseva Juliana Truu kodu. Talus ma varem käinud ei olnud. Külavolinik (nime ma täpselt ei mäleta, sest külavolinikud allusid Külanõukogudele ja minul nendega tegemist teha ei tulnud), NKVD mees ja mina läksime üksikusse tallu, kus oli ainsana kodus perenaine Juliana Truu, keda ma ka isiklikult ei tundnud. Julgeoleku (NKVD) mees käskis mind ette lugeda seaduse mille alusel oli määratud „küüditamisele” Juliana Truu. Vananimene oli algul keeletu. Rääkisin temale, et tuleb panna kokku kaasavõtta lubatud asjad, toidumoon, riided, jalatsid jms. Perenaine palus luba välja minna, et tal on vaja „oma asjal käia”. Läks aega mõni minut ja kui nägime, et ta tagasi ei tulnud, läksid NKVD mees ja külavolinik teda otsima ning leidsid vanainimese maja pööningult, kus ta oli võtnud pudeli puskariga ja seda tahtnud tühjaks juua. Nii rääkis mulle külavolinik. „Ei võta ma midagi kaasa”, oli naine resoluutne. NKVD mees, olles ilmselt ennemgi selliseid sündmusi pealt näinud, andis meile korralduse: „Aidake tal asju pakkida, mida vajalikuks peate.” Kõõgis olid värskest tehtud leivad, sahvrist leidsime lihatünni, toast, kirstust

⁷ Nii on Kunda ja Mahu vallas küüditatute vara käinud üles kirjutamas Kunda meier Eduard Meipalu, Kunda Piimaühistu esimees Aleksander Timm, Kunda valla abimaksuinspektor Irlanda Tamm, Virumaa rahandusosakonna maksuinspektor Endla Õunapuu, Viru-Nigula rahvamaja juhataja Otto Neeme, Mahu valla veterinaarvetsker Karl Külmallik, Kunda Tarbijate Kooperatiivi esimees Feliks Uustalu jt. Kunda vallas kuulus varade akteerimise komisjonidesse palju tehasega „Punane Kunda” seotud inimesi, näiteks tehase valveülem, a/ü komitee esimees jt (LVMA, f 364).

⁸ A. Kiissal õnnestus vahetult sündmuste eel põgeneda.

kangarullid jne. Kaasa oli lubatud võtta kuni 1,5 tonni kaupa pehmes pakendis. Pakkisime liha suurde piimanõusse, leivad, jahu ja muud toiduained kottidesse ja ka tagavara rõivad-jalatsid kottidesse. Need viidi vankrile ja algas sõit määratud kohta, vist Kunda raudteejaama. Täpselt ma ei tea, või ei mäleta. Mingit akti ega nimekirja ei koostatud ja selleks polnud antud korraldust, ega ka ei olnud aega ja külavolinik lukustas maja välisukse ja oligi läbi meie ülesanne. (Alfred Kool, Kunda valla TSN TK sekretär).⁹

Niisiis väidetavalt mingit akti ega nimekirja ei koostatud, selleks polnud antud korraldust ega jäänud ka aega. A. Kooli arvamusega ühineb Mahu valla talunik, 1923. a sündinud Endla Helme, kes väidab, et aitas väljasaadetud Johannes Tõnismaa perekonnal asju pakkida, teadmata midagi vara üleskirjutamisest ja hindamisest.¹⁰ Ometigi leiduvad varade üleskirjutamise blankettidel A. Kooli ja E. Helme allkirjad. Viimane väidab, et tema allkiri on võltsitud.¹¹ Alfred Koolil on teistsugune seletus:

Tegelikult toimus ju vara üleskirjutamine alles peale küüditamise läbiviimist, küüditamisele järgnevatel päevadel. Vara hooldajateks määrati inimesed kohalike külanõukogude ja valla T/K liikmete poolt – naabrid või lähedased inimesed, kelle ülesandeks jäi loomade eest hoolitsemine ja vara valvamine, kuni selle realiseerimiseni. Arvan, et nende hulgas oli ka küüditatute sugulasi. Et vara üleskirjutamise aktide koostamine käis hiljem, järeldan sellest, et mina ei võtnud osa mingist üleskirjutamisest ega vara hindamisest, aga näen nüüd selle lehe koopial enda allkirja. Järelikult toimus see n-ö „proforma” – nii, et ma seda ei mäleta.¹²

Teistsuguseid teateid annavad anonüümsed mälestused Valgamaalt:

Läksime edasi ühe popsi elumaja juurde, kus elas umbes 40 aastane naine kahe kooliealise lapsega. Ohvitser tegi naisele teatavaks, et tema kuulub ümberasustamisele, kuna tema mees on vangis, kui nõukogude korra vastane (olla olnud saksa ajal politseinik). Naisel lubati kaasa võtta hobukoorma suurune kogus oma kraami, millele tullakse järele umbes kolme tunni pärast. Naine oli oma saatusega nähtavasti rahul, sest ta ei nutnud ega avaldanud oma pahameelt. Mind koos ühe sõduriga jäeti kohale, teised läksid edasi järgmisi ärasaadetavaid otsima. Minu ülesandeks oli pärast selle pere lahkumist järeljään vara üleskirjutamine, milleks sain vastavad blanketid. Aitasime sõduriga naisel kraami kokku panna ja mõne tunni pärast tuligi hobusemees, kelle reele ladusime pea kogu popsi vara. Sõdur läks ärasaadetavatega kaasa ja mina jäin järeljäänud vara akteerima. Akteeritud vara andsin kuni realiseerimiseni

⁹ A. Kooli kiri autorile 7. 02. 2000.

¹⁰ E. Helme kiri autorile 26. 12. 1998.

¹¹ Samas.

¹² A. Kooli kiri autorile 15. 03. 2000.

allkirja vastu naabruses elavale perele ja ise läksin Pikasilla koolimaja juurde. (KM EKLA, f 342).

Järelikult oli valdu, kus varade üleskirjutus toimus ENSV MN täiesti salajase määruse kohaselt veel esimese küüditamispäeva õhtul, kuid tõenäoliselt toimus paljudes kohtades varade üleskirjutamine küüditamisele järgnevatel päevadel. Seda tõestab ka küüditamiskuupäevade ja nimestikul olevate kuupäevade võrdlemine. Viimased on dateeritud enamuses 25. märtsiga, kuid hulgaliselt inimesi viidi kodudest ära paaril järgneval päevalgi. Kontrollides Viru maakonna Kunda ja Mahu vallast küüditatute varade üleskirjutatud nimestikke ning Eesti Represseeritute Registri Büroo poolt koostatud ulatuslikku andmebaasi, selgus, et nimetatud valdades on vähemalt kolm peret,¹³ kes küüditati 26. märtsil ja kelle vara üleskirjutamise akt on säilinud (Õispuu 1999: 494, 498, 524). Kõigil neil varade üleskirjutamise aktidel on nii vara üleskirjutamise kui usaldusisiku poolt vara ajutise hoiulevõtmise kuupäevaks märgitud 25. märts 1949 – s.o kuupäev, mil nimetatud pered polnud veel küüditatud! (LVMA, f 364, n 1, s 364, l 1–1p, 15–15p, 25–25p) Järelikult on need vara üleskirjutamisaktid vormistatud hiljem, kuid tagantjärei dateeritud ühtse 25. märtsi kuupäevaga.

ENSV MN määrus nägi ette üleskirjutamise aktide koostamise kolmes eksemplaris. Nendest paljudel on teise ja kolmanda eksemplari blanketi lahtrid ja tekst originaali järgi käsitsi joonitud ja kirjutatud – kahtlane, kas selleks üleskirjutamise käigus mahti leiti.

Et kogu küüditamisprotsessis esines tõrkeid ja segadust, ei sujunud ka varade üleskirjutamine kõikjal ladusalt. Oli piisavalt piirkondi ja üksiktalusid, kus aktidele pandi küll kirja küüditamispäeval taludesse läinud inimesed, kuid tegelikku varade üleskirjutust teostas hiljem keegi teine või ainult osa formaalsest komisjonist. Kes ja millal täpselt, pole võimalik enam kindlaks teha. Taludes, kus küüditamise päeval ei jõutud mingil põhjusel vara üles kirjutada, tehti seda paari lähema päeva jooksul.

Vara ajutiseks hoidmiseks ja loomade hooldamiseks nägi ENSV MN täiesti salajane määrus ette „usaldusisiku määramist iga konfiskeeritud kulakliku majapidamise kohta, kellele antakse majapidamine koostatud akti põhjal üle.” Vara ja loomade vastuvõtmist pidi usaldusisik kinnitama oma allkirjaga kõigil kolmel akti eksemplaril (ERA, f R-1, n 5s, s 184, l 32).

Viru maakonnas määrati vara ajutiseks hoiulevõtjaks enamasti keegi naabritest, tihti neist lähim. Nii on Viru maakonnas Haljala vallas Põdrusel Otto Lillo vara ajutiseks hoiulevõtjaks määratud Aleksander Kukur, kelle aadressiks on märgitud – „elukohat varanduse kõrval asuvas talus” (LVMA, f 364, n 1, s 357, l 12p). Veidi harvem kinnitati usaldusisikuks küüditatu lähisugulane, kes tihti elas samas talus, olles tavaliselt teise perekonnanimega. Vahel sattus usaldusisikuks ka samas talus elanud mittesugulane.

Olgugi, et usaldusisik pidi vara ja loomade vastuvõtmist akti igal eksemplaril oma allkirjaga kinnitama, leidub siiski piisavalt akte, milles on kirjas küll isik, kellele vara on hoiule antud, kuid tema allkiri ning kuupäev nimestiku ära kirja saamise kohta puuduvad.¹⁴ Võimalik, et usaldusisiku allkiri lihtsalt unustati kõigile eksemplaridele võtta, kuid välistatud pole seegi, et tegu on jällegi tagantjärgi vormistatud dokumentidega.

Küüditatute vara üleskirjutamise nimekirjad kui ajalooallikad

Kuigi vara üleskirjutamise nimekirjadest saab teada vara üleskirjutajad (tuleb arvestada, et osa isikuid on selleks tagantjärele vormistatud) ning vara hoiulevõtjad, siis põhiliselt keskenduvad need dokumendid siiski väljasaadetutest mahajäänud vara registreerimisele ning selle hindamisele. Kõnesolevate nimestike põhiväärtus on see, et need annavad ülevaate kollektiviseerimiseelse Eesti küla elanike varanduslikust seisust, talude olmest ja sisustusest jne. Et teadaolevalt olid nn kulakuks tunnistatud inimesed küüditatute hulgas vähemuses ja neistki paljud selles kategoorias mittevaranduslikel põhjustel (näiteks talutöödel nõukogude sõjavange kasutanud isikud), siis annavad need nimekirjad läbilõike külaühiskonnast tervikuna.

Autor analüüsis põhjalikumalt 44 küüditatutest mahajäänud varade akti Viru maakonnas, mis on koostatud põhiliselt Mahu ja Kunda vallas, mõned ka Rägavere vallas, s.o kunagises Viru-Nigula kihelkonnas. Nimekirju on väga erinevaid – lühim selle piirkonna nimestik on koostatud Kunda vallas Selja külas Kruusimäe talus, kus Armilde Uusvelilt on maha jäänud kõigest 10 eset: kolme uksega riidekapp, raudvoodi, kaks jakki, tolmumantel, üks paar voodipesu, meeste kaabu, lapse müts, kandik ja koogialune (LVMA, f 364, n 1, s 364, l 93; joon 1).

Teise äärmusena võib tuua Jaagup Tiimuse majapidamise Mahu vallas Viru-Nigula külanõukogus Koila külas, kus piinliku täpsusega on kirja pandud tervelt 459 eri nimetust, muuhulgas ka 3 pesupulka, 41 tühja pudelit, 50 kg roiskunud kapsaid, 1 pakk köömneid, 100 kg vanapaberit, 1 toos tikke, 2 purunenud peeglit jne (LVMA, f 364, n 1, s 366, l 189–194; joon 2–3). Kui pikemate nimekirjade korral võib olla üpris kindel, et üles on kirjutatud enam-vähem kogu talus leiduv vara, siis lühikeste nimekirjade juures ei saa nõnda lihtsalt üksüheseid järeldusi teha.

¹³ Kristjan Randakalju, Sonni Ranno ja Anette Rohtla perekond – kõik Kunda valla Selja külanõukogust.

¹⁴ Sellised aktid on koostatud näiteks Kunda vallas Malla külanõukogus Uku talus, Kunda külanõukogus Läntsu talus, Palmse vallas Võhma külas Juulie Sammelseljale kuulunud talus jne (LVMA, f 364, n 1, s 363, l 3p; s 364, l 53p; s 371, l 88p).

(44) 93 Eks. nr. 32

NIMESTIK

varale, millele on pandud arest.

25. märtsil 1949. aastal Eesti NSV Ministrite Nõukogu, 25. märtsi 1949. a. määruse nr. _____ alusel komisjon koosseisus:

Taohinus, Jüri, Gustav tr.
(ära täiendada iga isiku perekonnaga, ees- ja isanimi)

Taalse küla (ning aadress) Kunda vald

kirjutas üles vara, mis kuulub Uusveel, Aimele Aleksandri
(ära täiendada perekonnaga)

ees- ja isanimi) ja mis asub: Kruusimäe maakond, Kunda vald, Selja külanõukogu, Kruusimäe talus, linna, _____ tänava, maja nr. _____

korteris nr. _____

Jrk. nr.	Asjade ja esemete nimetus ja üksikasjaline kirjeldus	Asjade või esemete hulk tükides, kaalus, meetrites	Asjade või esemete kvaliteediline seisukord	Eslalgne hinnang vara üleskirjutamise juures
1.	1 tükk kapp kolme uksega	1 tk	hinnatu	Rbl. 100.
2.	1 raudvõrdi	1 tk		Rbl. 80.
3.	1 hall jass	1 tk		Rbl. 20.
4.	1 tulnukantel	1 tk		Rbl. 10.
5.	1 kääv raudhüpp	-		Rbl. 10.
6.	1 raudvõrdi	1 tk		Rbl. 10.
7.	1 meistrirauvakaal	1 tk		Rbl. 2.
8.	1 lassemüts	1 tk		Rbl. 2.
9.	1 raudvõrdi	1 tk		Rbl. 2.
10.	1 raudvõrdi kaasaõetud	—		—
11.	1 kurg alune	1 tk		Rbl. 3.

Joon 1. Kunda valla Selja küla Kruusimäe talus üles kirjutatud vara nimekiri (LVMA, f 364, n 1, s 364, l 93). ◇ Inventory list of Kruusimäe farm, Selja village, Kunda commune.

INGL. III. 7
Sälik 366
Leht 189
n. 02. ekt. 1986a.
Def

NIMESTIK

varale, millele on pandud arest.

„4“ märtsil 1949. aastal Eesti NSV Ministrite Nõukogu „4“ märtsi 1949. a.

määruse nr..... alusel komisjon koosseisus:

Looskela Lida Nigulst. Nime Otto Jaani poeg. Vesi Karl Juri p.
(ära tähendada iga isiku perekonna-, ees- ja isanimi)
Viru-Nigula Toomiku küla. Mahu vald. Viru-Nigula
(ning aadress)
Mahu vald. Vasta asendus

kirjutas üles vara, mis kuulub Tiinus Jaagup Hindreku p.
(ära tähendada perekonna-, ees- ja isanimi)

ja mis asub: Viru — maakond, Mahu — vald,
Viru-Nigula külanõukogu, — talus,
— linna, — tänava, maja nr. —

korteris nr.....

Jrk. nr.	Asjade ja esemete nimetus ja üksikasjaline kirjeldus	Asjade või esemete hulk tükides, kaalus, meetrites	Asjade või esemete kvaliteetiline seisukord	Esiialgne hinnang vara üleskirjutamise juures
1.	Raudroodi punutud põlvaga	2 tükki		
2.	Raudroodi vorm põlvaga	1.		
3.	Puurroodid	3		
4.	Ridexapp kolme ümaga	1.		
5.	Ridexapp kahe ümaga	1.		
6.	Kummist viie sahtliga	1.		
7.	Lauad arilistest puust	4		
8.	Raamatid rüü.	1.		
9.	Toolid arilistest	8		
10.	Pingid 2 püra 3 lühikust	5		
11.	Väike postament (valge)	1.		
12.	Suur seinakell	1		
13.	Lille potid koos lilledega	8		
14.	Pödenagid	3		

Joon 2. Mahu valla Viru-Nigula k/n Koila küla Karu-Aasu talus Jaagup Tiimusele kuulunud vara nimestik (LVMA, f 364, n 1, s 366, l 189). ◇ Inventory list of the belongings of Jaagup Tiinus from Karu-Aasu farm, Koila village, Viru-Nigula village soviet, Mahu commune.

		Mitmesugused asjad.	
194	Rüde ai	1	
195	Masina õli kann (väike)	1	
196	Võki väärtvad	2	- katki.
197	Rasa taskust niiti (lilla)	2	kuus
198	Vileast lõnga	1	tükk
199	1 tükk toaletti sepi	1	tükk
200	Karp jalgratta parandlus asju	1.	
201	Kastrikann (väike)	1	
202	Juukse lõike masin	1	
203	Tuha toos	1.	
204	Vaha	100 gr.	
205	Suutöö lõõts meilastele	1.	
206	Kummi kott	1	2 liitrit
207	Liivast niiti	1300 gr.	
208	Laualamp	1	vana.
209	Päse pulber	1	kg.
210	Ilmsinise mask	1	
211	Poomillid	2	kg.
212	Kannul (väike)	1	vana.
213	Rata õli kummi	4	tüki vanaid.
214	Penssiini	2	liitrit.
215	Võrk riigi	1.	
216	Tõkatid	1	kg.
217	Siingitud traati	3	kg.
218	Õli kann (pluust)	1	liitrit.
219	Orasstraati	1	kg.
220	Juusad	1	paar.
221	Tõrre kelle	1.	
222	Suukivi	2	kg.
223	Kanga püsti puust	1	
224	Tõrre papp.	1	nukk.
225	Vilead	300	gr.
226	Alum katted	4	tüki
227	Alum pott seeki rasvaga	1	3 kg rasva.
228	Askel palaga	1	
229	Seep kodune	6	tüki
230	Sauna ribi	1.	
231	Raudtraati	1	kg.
232	Tarust niiti	1	kg.
233	Raudahi (väike)	1.	

Joon 3. Väljavõte Mahu valla Viru-Nigula k/n Koila küla Karu-Aasu talus üles kirjutatud vara nimestikust (LVMA, f 364, n 1, s 366, l 191p). ◇ Abstract of a thorough inventory act compiled in Karu-Aasu farm, Koila village, Viru-Nigula village soviet, Mahu commune. The subdivision „sundries” holds various entries like a clothes brush, two balls of wollen yarn, an ash tray, a piece of soap, 1 kg tow thread, etc.

II maailmasõja järgsetel keerulistel aegadel leidsid taludes sageli peavarju ka mujalt pärit sugulased või suisa võõrad inimesed, sestap võib üleskirjutatu kajastada vaid osa talus leiduvast.

Täiesti tühjaks jäänud taludes on lisaks vallasvarale nimestikesse kantud ka kinnisvara, s.o hooned, sealhulgas kindlasti elumaja. Kui tallu jäi elama keegi sugulastest, siis elumaja arestitud vara nimekirjas pole.

Kahtlemata sõltus nimekirja põhjalikkus vara üleskirjutamise komisjoni liikmete isikuomadustest, nende arusaamisest ja nende käsutuses olnud ajast. Oli komisjone, kes on kõik talus leiduva pudi-padi viimse detailini üles tähendanud, samas kui enamus komisjone keskendus üksnes olulisemale, reaalselt väärtust omavale kraamile. Seega ei ole ka otsest seost nimekirja pikkuse ja talu jõukuse vahel. Kunda ja Mahu valdade kõige pikem, 459 nimetusega akt, on koostatud Jakob Tiimuse tavalises 23 hektari suuruses talus.¹⁵ Tollest piirkonnast küüditatute taludest oli 1939. a suurim 48,35 hektariline Toomas Kallile kuulunud Allika talu Selja külas, kus on pärast elanike Siberisse saatmist üles kirjutatud kõigest 29 eset, sealhulgas hooned. Tõenäoliselt oli Toomas Kallilt kui ühelt vähestest selles piirkonnas kulakuks tunnistatutest (Õispuu 1999: 151) selleks hetkeks enamus vara juba põllumajandusmaksu võla katteks ära võetud, mida näib kinnitavat ka vaid kõige hädapärasematest esemetest koosnev nimekiri.

Küüditatutelt konfiskeeritud vara nimekirjade puhul tuleb arvestada ka seda, et sealt puuduvad kaasavõetud esemed ning võimalikud kõrvaletoimetatud, varastatud või komisjonide poolt kirjapanemata jäänud asjad. Viimasest tuleb üksikasjalikumalt juttu edaspidi. Seega ei pruugi arestitud varade nimekirjad ilma talude ja nende elanike tausta teadmata kuigi ülevaatlikku informatsiooni jagada.

Viru maakonna endise Viru-Nigula kihelkonna piirkonnas (põhiliselt Mahu ja Kunda vallas) säilinud 44 vara üleskirjutamise aktis on keskmiselt 80 kirjet, kokku üle 600 erineva varaliigi. Mis äratub kõnealustes varaloeteludes tähelepanu ning milliseid järeldusi saab teha?

Nimekirjad räägivad pigem kasinatest oludest kui erilisest jõukusest (joon 4–5). Kirjapandu hulgas on äärmiselt vähe esemeid, mida isegi nõukogude loogika kohaselt saaks omistada rikastele ekspluateerijatele ehk kulakutele. 44 leibkonna kohta koostatud vara üleskirjutamise nimekirjadest on kõigest kümnes üles tähendatud diivanid, seitsmes puhvetid, viies pehmed toolid ning ühes tugitool ja sohva – s.o mööbliesemed, mida võib suurte reservatsioonidega pidada lihtsast talupojamööblist veidi luksuslikumaks, kuid mis kahtlemata pole 1940. aastatel enam erilise heaolu märgiks. Vaid neljas nimekirjas võib leida 1930.–1940.

¹⁵ Hindrek Tiimuse kiri autorile 25. 11. 1996.

Küditatute vara üleskirjutamise nimekirjad kui ajalooallikad

NIMESTIK 8.

varale, millele on pandud arest.

märtsil 1949. aastal Eesti NSV Ministrite Nõukogu " märtsi 1949. a.

määruse nr. _____ alusel komisjon koosseisus:

Suturman Hugo Antoni p., Laanemetsa Eladise tr.,
Kirsinägi Olga Jakob'i tr.
(ära tähendata ühe isiku perekonna-, ees- ja isanimi)
Vire maa. Palmse valla Võhma küla
(ning aadress)

kirjutas üles vara, mis kuulub Ida Eladise tr. Laanemetsale
(ära tähendata perekonna-, ees- ja isanimi)

ja mis asub: Vire maakond, Palmse vald,
Võhma külanõukogu, Prassi Abrami talus,
linna, _____ tänava, maja nr. _____

korteri nr. _____

Jrk. nr.	Asjade ja esemete nimetus ja üksikasjaline kirjeldus	Asjade või esemete hulk tükides, kaalus, meetrites	Asjade või esemete kvaliteetiline seisukord	Esiaine hionang vara üleskirjutamise juures
1.	Köögikapp puu	1.	vana	10 tükki
2.	Liidekapp puu	1.	vana	15 tükki
3.	Riietuskapp puu	1.	vana	10 tükki
4.	Pesu-kapp puu	1.	vana	15 tükki
5.	Laual puu	3.	vana	15 tükki
6.	Tool värvimata	1.	vana	5 tükki
7.	Taburetid värvimata	3.	keskmised	30 tükki
8.	Raudvoodid madratsita voodid	2.	keskmised	100 tükki
9.	Laual ümmargune nikal	1.	keskmised	50 tükki
10.	Puuvoodi linim. värvimata	1.	vana	10 tükki
11.	Kangaspuud ühes poolel pöörata	1.	keskmised	50 tükki
12.	Trinn värvimata	1.	vana	3 tükki
13.	Seihaniul värvimata	1.	uus	5 tükki

Joon 4. Palmse valla Võhma küla Prassi Abrami talus Ida Laanemetsale kuulunud vara nimestik (LVMA, f 364, n 1, s 370, l 35). ◇ Inventory list of the belongings of Ida Laanemets from Prassi Abrami farm, Võhma village, Palmse commune (mostly worn-out furniture – cupboards, a wardrobe, tables, chairs, benches, etc).

Jrk nr.	Asjade ja esemete nimetus ja üksikasjaline kirjeldus	Asjade või esemete hulk, tükkides, koalus mustrites	Asjade või esemete kvaliteediline seisukord	Eslagne hinnang vara üleskirjutamisel järele
14.	Pada	1	keskmise	5 - 25 - 60. kalle
15.	Pannid hejakaholilised	2.	keskmised	10 - 60. kalle
16.	Põlvikud savist	2.	keskmised	5 - 60. kalle
17.	Taldruk püükist	1.	keskmise	3 - 60. kalle
18.	Alustassid savist	2	keskmise	5 - 60. kalle
19.	Teeklaasid	10	terved	94. 0.50. kalle
20.	Püimakann savist	1.	terve	5 - 60. kalle
21.	Purkide tükkid	8	terve	8 - 60. kalle
22.	Kõrvaspinn	1.	terve	2 - 60. kalle
23.	Tellusikad	2.	terved	1 - 60. kalle
24.	Puu külpe	2	terved	1 - 60. kalle
25.	Petro lamp 5 liini	1.	terve	10 - 60. kalle
26.	Saag kahe inimes	1.	vana	10 - 60. kalle

Vara üleskirjutamist teostas

komisjon: { valla täitevkomitee esindaja
külanõukogu liige
külavolinik

H. Tuberian
O. Kirsimägi
H. Kõiv
(allkirjad)

Üleskirjutatud vara jäetakse kohapeale eelpooltähtendatud aadressil ja antakse hoiule kuni maakonna täitevkomitee erikorralduseni Kasane Hermine Maadla tr.
(ära tähtendada isiku perekonna-, ees- ja isanimi)
Palmse valla Muehila
ning elukoht, kellele on vara hoiule antud)

Nimestikus loetletud vara olen hoiule võtnud

H. Kõiv

vastutusest selle puutumatuse ja säilivuse eest VNFSV KrK § 116 korras olen hoijatud ja nimestiku ärakirja saanud 26. Märts 1949. a.

Märkus: Kõigi aktile allakirjutanud isikute perekonnanimed tuleb täielikult ära tähtendada klambrites.

Joon 5. Palmse valla Võhma küla Prassi Abrami talus Ida Laanemetsale kuulunud vara nimestik (LVMA, f 364, n 1, s 370, l 35p). ◇ Inventory list of the belongings of Ida Laanemets from Prassi Abrami farm, Võhma village, Palmse commune (mostly kitchen utensils like pans, plates, jugs, bottles, glasses, spoons; an oil lamp and a two-man saw).

Salilik Leht 202 1990 a. NIMESTIK

varale, millele on pandud arest.

25 märtsil 1949. aastal Eesti NSV Ministrite Nõukogu 25 märtsi 1949. a.

määruse nr. alusel komisjon koosseisus:

Leht, Kallaste, Kunda, Kallaste

(ära tähendada ka nime perekonna-, ees- ja isanimi)

(ning aadress)

kirjutas üles vara, mis kuulub Kilm Kaarlile

(ära tähendada perekonna-, ees- ja isanimi)

ja mis asub: Uru, maakond, Kunda, vald, Selja, külanõukogu, Lallumäe talus, linna, tänava, maja nr. korteris nr.

Jrk. nr.	Asjade ja esemete nimetus ja üksikasjaline kirjeldus	Asjade või esemete hulk tükides, kaalus, meetrites	Asjade või esemete kvaliteediline seisukord	Esialgne hinnang vara üleskirjutamise juures
27	Umariklaud	1.		30
28	Riide rapp	1. uus.		300
29	Jalgrattaid	2. prüg.		500
30	Kummsaapaid	1. pr.		30
31	Wgole	10.		50
32	Puu voodi	1. vana		10
33	Raud voodi	2.		20
34	Köögi laud	3.		30
35	Postkamerte	2.		10
36	Kühvetikapp.	1. uus		200
37	Raadio aparatuur	1.		100
38	Suurpeegel lauaga	1.		100
39	Radi mitte sulg.	2.		60

Joon 6. Väljavõte Kunda valla Selja küla Lallumäe talus üles kirjutatud vara nimestikust (LVMA, f 364, n 1, s 362, l 61). ◇ Abstract of the inventory act of Lallumäe farm, Selja village, Kunda commune, containing a radio set.

aastate tehnika arengu sümbolit raadiot, veidi rohkem on jalgrattaid – 20 ratast üheteistkümnes nimekirjas (joon 6). Pisut erandlikumate sisustuselementidena võib välja tuua kahes talus üles kirjutatud pianiino ja ühes nimekirjas leiduv tiibklaver ning kroonlühter (LVMA, f 364, n 1, s 377, l 37–95).

Kui talude sisustuse hulgas on minimaalselt rikkama elustiiliga seostatavaid esemeid, siis paraku ei leidu üleskirjutatud vara hulgas palju ka „komplitseeritud põllumajanduslikke masinaid, millest saadi süsteemaatilisel tulu”, nagu väljendutakse kulakute tunnuseid loetlevas 1947. a 30. augusti määruses (ERA, f R-1, n 3, s 140, l 299): 44 nimekirjas on 7 tuulamismasinat, 6 viljapeksumasinat (nendest 3 hobusega ringiaetavat vanemat nn rossvärk-tüüpi, 1 mootoriga käivitav ning 2 määratlemata süsteemiga masinat), 6 teraviljakülvikut, 3 viljalõikajat, 2 turbahunti ning 1 firma „Tegur” viljasorteerija. Talutehnikast esineb kõige rohkem niidumasinaid ja loorehasid – vastavalt 17 ning 13. Viimased olid 1940. aastate lõpuks Eesti külades üsna tavalised, kuid ka nende arv pole nimekirjades väga suur.

Seega on Mahu ja Kunda vallast küüditatute taludes olnud üsna tavaline ja lihtne põllumajandustehnika, millest kõigest üksikud võivad mahtuda nimetuse „komplitseeritud põllumajanduslikud masinad” alla. Isegi laialtlevinud koorelahutajaid on nendes Virumaa taludes olnud kõigest 6 ning vedruvankreid, mida võiks jõukama talu juurde kuuluvaks pidada, vaid kolm.

Sarnane on olukord ka loomade osas. Kunda ja Mahu vallas koostatud nimekirjades on loomi loetletud peaaegu kõigis. Neljakümne ühes majapidamises on olnud lehmi, kolmekümne kahes hobuseid ning kolmekümne ühes lambaid. Sealjuures on lehmi olnud kokku 76, s.o vähem kui kaks lehma majapidamise kohta. Kui arvata juurde mullikad, vasikad ning pullid, saame keskmiseks 3–4 veist majapidamises, mida ei saa suureks näitajaks pidada. Hobuste ja lammaste arv on olnud veelgi väiksem.

Seega annavad endises Viru-Nigula kihelkonnas koostatud küüditatute vara üleskirjutamise nimekirjad tunnistust üsna argistest oludest.

Lausa üllatavalt vähe on taludes kirjapandu hulgas raamatuid, neid on märgitud kõigest kolmel juhul. Ei tahaks uskuda, et tolleaegsetes majapidamistes nõnda vähe kirjavara leidus – võimalik, et vara üleskirjutamise komisjonide jaoks ei kujutanud raamatud mingit väärtust. Viimase poolt räägib asjaolu, et kahel juhul on need kirjas pigem raamaturiuli täiendusena nagu „raamaturiul täis vanu raamatuid” (IVMA, f 51, n 1, s 35, l 61). Seda kinnitab seegi, et kui raamatuid on üles tähendatud vaid kolmes talus, siis raamaturiuleid tervelt kümnes. Siit võib järeldada, et enamasti ei kujutanud küüditatute vara üleskirjutamise aktid mitte kõigi esemete nimekirju, vaid pigem arvatava tarbimis-

väärtusega asjade loetelu. Nii pole üheski nimekirjas nimetatud fotoalbumeid ja fotosid, kõikvõimalikke dokumente jms.

Nimekiri esemetest, mis ei kuulu igapäevaste esma- ja töövahendite hulka, on väga lühike. Muusikariistadest on 44 nimekirjas kokku üks kannel ja viiul, neli kitarri ning kolm klaverit. Mõnevõrra ootamatult ei esine aktides ühtegi grammofooni ega ka heliplaate. Ajaviitevahendeid on nimekirjades samuti suhteliselt kasinalt – 3 võrkkiike, 2 koroonalauda, 2 komplekti mängukaarte ning 1 malelaud.

Sama kehtib ka ehete ning kõiksuguste nips- ja iluasjade kohta. Ehtest on kirjas Mahu valla Viru-Nigula küla Reima talu elanik Martha Päärole kuulunud pross, käevõru ja punase kiviga sõrmus. Tema vara hulgas on loetletud ka kogu piirkonna ainsad kosmeetikavahendid – 3 kreemituubi, 2 lõhnaõlipudelit, 2 karpi puudrit ja klaasist puudritoos, küünelakk, vaseliinituub ning 8 lokirulli ja küünepuhastaja, samuti juuksenõelad ja -võrk (LVMA, f 364, n 1, s 377, l 119). Nipsasjakesigi on vaevalt peotäis – kahes talus on nimetatud malmist koerakuju, kahte nimetut kipsist kuju ning ühes talus määratlemata kogus klaasist ja kivist iluasju. Ehk mahub siia kategooriasse ka Mahu valla Orgu küla Lökkuta talus kirja pandud Johannes Tõnismaale kuulunud nahast portsigar (LVMA, f 364, n 1, s 377, l 215).

Veidi enam leidub traditsioonilisi toa- ja seinakaunistusi. Künlajalgu on Mahu ja Kunda vallas olnud neljas talus kokku 9, erisuguseid vaase kaheksas talus kokku 26 ning kõige rohkem – üheteistkümnes talus kokku 41 seinamaali ja -pilti.

Küllaltki märkimisväärselt on 1949. a märtsis taludes nimetatud ka toataimi – neid on loetletud kaheksas talus kokku 37. Sealjuures on huvitav, et lillekorve, lillelaudu ja eriti postamente on kirjas poole rohkemates ehk 17 talus. Tavaliselt kuulus postamendiga kokku ka toataim – tõenäoliselt ei kujutanud ka taimed vara üleskirjutamise komisjonide jaoks akteerimisel mingit väärtust.

Varade nimekirjade põhjal selgub, et Kunda ja Mahu vallas on 1949. a elekter olnud ainult kahes küüditatute talus. Vaid Mahu valla Lahe küla Hiiopi talu peremees Anton Sameli ja sama valla Orgu küla Lökkuta talu peremees Johannes Tõnismaa majapidamises on kirja pandud elektriseseade, elektrilambid ning elektrilised triikraud (LVMA, f 364, n 1, s 366, l 161p, 215p). Teisena nimetatu oli veskitalu Pada jõel, mis sai elektrivoolu veskis olnud generaatorist.¹⁶ Lökkuta pererahvas oli üks viiest sellest piirkonnast küüditatute taludest, kus tegeldi ka mesindusega – kokku oli nendes taludes 45 mesipuud.

¹⁶ Linda Tali kiri autorile 15. 12. 1998.

Lisaks loomadele, tööriistadele ning majakraamile kajastavad varanduse üleskirjutamise nimekirjad ka taludes leidunud toiduaineid. Ootus-päraselt oli enamus talude toiduvarudest teravilja, kartulite ja jahu kujul. Eri sorti teravilja (sealhulgas ka seemnevilja) on Kunda ja Mahu vallast küüditatute taludes olnud kokku üle 34 tonni ning eri sorti jahu ligikaudu 2,4 tonni.

Kartulite koguse hindamisel on ühikutena kasutatud nii kilogramme, kuhje, kotte, tündreid kui ka vakku – umbkaudne kogus oli ligi 50 tonni. Kahes talus on kirja pandud 50 kg läätsi – tõenäoliselt on seda tänaseks Eestist praktiliselt kadunud kaunvilja siis veel ise kasvatatud (LVMA, f 364, n 1, s 364, l 61p; s 366, l 192p). Kolmes majapidamises on kasvatatud ka sigureid.

Toiduaineid on nimekirjades üles märgitud äärmiselt vähe – siin-juures tuleb arvestada asjaolu, et need kuulusid esmajärjekorras kaasa-võetu hulka. Sestap pole imestada, et näiteks tangaineid on kirjas kõigest neljas talus ning väheses koguses (6 kg) rasva vaid kahes. Vähesel määral on küüditatute taludesse maha jäänud nn poetoiduaineid – kokku 1 pakk köömneid, 1 karp nelki, 1 pakk pipart, 1 karp hiina teed, 1 maitseainete komplekt, 2 kg kohvi ning 5 purki sinepit. Toiduainete kõrval on minimaalsel määral üles kirjutatud ka muud poest ostetud tarbekaupa nagu 1 tualettseep, 2 pakki sigarette, 4 pakki paberosse, 7 pakki pesusinet, 8 pakki riidevärvi, 10 tuubi saapamääret ning 1 kg pesupulbrit (LVMA, f 364, n 1, s 362–366; joon 7). Kauplusest pärit toidu- ja tarbekauba sortiment ning kogus oli majapidamistes ääretult napp. Küllap oligi nn poekauba osakaal võrreldes talus valmistatuga tagasihoidlik – näiteks võib tuua kõnealustes nimekirjades 1 tualettseebi kõrval loetletud 44 tükki koduseepi. Teisalt ei vaevunud paljud varade üleskirjutamise komisjonid kõiki pisiesemeid fikseerima.

Autor näitas 1949. a märtsis Viru maakonna Kunda ja Mahu valdadest küüditatute varade nimekirju sealsetes taludes elanutele, et kuulda vahetute tunnistajate arvamust. Loomulikult oli neil niivõrd kauge aja tagant raske oma talu sisustust täpselt mäletada, pealegi olid paljud küüditamise ajal lapseas. Tihti andsid oma hinnangu ka nende inimeste sugulased ja järeltulijad. Seetõttu on sellised arvamused kindlasti subjektiivsed, kuid kahtlemata huvipakkuvad.

Selles nimekirjas on palju puudu. Muidugi kõike ei mäleta, olin laps, aga talutööd ei tehtud ühe labida ja hanguga jne. [...] Mööblist mäletan, et oli 4 voodit, kirjas 1 (pereliikmed magasid vist põrandal) 1 öökapp kirjas, tegelikult oli 2. [...] Omal oli turbiin, mis töötas vee jõul. Elekter oli meil endal ja paar naabrit said ka meilt valgust. Seda pole ka kusagil märgitud. [...] Raamatuid meil palju ei olnud. Umbes paarikümne ringis, romaanid ja kriminullid. Fotosid meil oli päris palju, aga need jäid maha, ema neid kaasa ei võtnud. (Linda Tali, snd Tõnismaa, pärit Mahu valla Orgu küla Lökkuta talust).¹⁷

¹⁷ L. Tali kiri autorile 5. 01. 1999. Tõe huvides tuleb märkida, et turbiin on siiski kirjas nimetuse all *elektriseadeldis* (LVMA, f 364, n 1, s 366, l 215p).

24.

Toidu ained

379	Purk jahu sõre	1 kg.
380	Soola	20 kg.
381	Purk kohvi	2 kg
382	Purk õigeneid	100 gr.
383	Kott jahu	$\frac{1}{2}$ kg.
384	Karp nelke	1 karp.
385	Pipar	1 pakn
386	Pakn kõõmneid	1 pakn
387	Sinep	1 pakn
388	Karp liinatud	1 karp.
389	Sigarette "Sport"	2 paki
390	Saaliha	5 kg.
391	seened	2 kg
392	Roiskunud kapsad	50 kg
393	hapud kapsad	50 kg.
394	Taase	1 kg.
395	Pitt rassa	1 kg.
396	Pitt manna	4 kg.
397	Purijahu	20 kg.
398	Sigaretid	100 gr.

Joon 7. Väljavõte Mahu valla Viru-Nigula k/n Karu-Aasu talus üles kirjutatud vara nimestikust (LVMA, f 364, n 1, s 366, l 1193p). ◇ Abstract of the inventory list of Karu-Aasu farm, Viru-Nigula village soviet, Mahu commune. The subdivision of foodstuffs holds entries like a pot of flour, a packet of caraway, pork 5 kg, mushrooms 2 kg, pearl barley 1kg, and even rotten sauerkraut 50 kg, etc.

[---] mis silma paistab, siis vili ja heinad on ilmselt valesti (s.t ilmselt vähe kirjas, pole märgitud näiteks rukist. Autori märkus), sest vilja seeme oli ju olemas aidas (14 ha) ja kari oli laudas 1200 kg heinu märtsi kuul?? (Ülo ja Laine Liiv).¹⁸

Karu-Aasu talus 25.03.49 a üleskirjutatud vara nimekiri on väga täpne ja vastab tegelikusele, välja arvatud üks raadioaparaat, mille saatus on teadmata. [---] Kadunud raadioaparaadi omastas arvatavasti Otto Neeme [---] endine „korpuse” mees ja esindas Mahu valla parteid ja täitevkomited (vara üleskirjutamiskomisjoni liige. Autori märkus.) (Hindrek Tiimus, küüditati Mahu vallat Vasta küla Karu-Aasu talust, sündmuste ajal 14-aastane).¹⁹

Kaugeltki kõike esemeid kirjas pole – kirjas kahekümnest supitaldrikust kümme, ainult üks regi, kirjas pole kolme hobuse rakmeid, viite mesipuid ega kasukanahku. (Hilvi Veermäe, s 1924, elas Kunda valla Malla küla Keldriaugu talus. Küüditamisest pääses, kuna ei viibinud 25. märtsil kodus, Siberisse viidi tema isa Julius ja ema Julia Talts).²⁰

Toodud näidete varal võib tõdeda, et varade üleskirjutamise nimekirjad üksi ei pruugi inimeste majanduslikust tasemest tõepärast pilti anda. Neid nimekirju uurides võib esitada ka hoopis teiselaadse küsimuse: kas nimekirjades peegelduvad esemed, mille küüditatud endaga kaasa võtsid? Hoolikal analüüsimisel võib varade nimekirjades märgata mõningaid jälgi ka kaasavõetud majakraami kohta.

Esiteks torkab silma, et Viru-Nigula piirkonnas nimekirjadesse kantud riietusesemete ja jalatsite hulgas pole märkimisväärselt nimetatud talvevarustust. Nii on 44 nimekirjast üksnes kolmes loetletud talvemütsid, kindad ja kampsunid, kahes kasukad ja poolkasukad ning vildid vaid ühes. Arvestades kevadtalvist aega ning Siberi perspektiivi, on igati loogiline, et soojad rõivad kuulusid toiduainete kõrval esmatähtsana kaasavõetava hulka ega saanud seetõttu mahajäänud vara nimekirjades arvukalt esineda.

Küllaltki vähe on nimekirjades ka voodilinu ja -tekke, vastavalt kümnel ja üheteistkümnel juhul: needki kuulusid eelisjärjekorras kaasahaaratu hulka. Kaasavõetud esemete kohta leidub ka konkreetseid jälgi. Teadaolevalt võtsid paljud perenaised Siberisse kaasa õmblusmasina, kus see võimaldas reeglina teenistust ja kindlustas sedakaudu äraelamise. Paraku ei taibanud kõik seda teha – nii on käsitletavas piirkonnas õmblus-

¹⁸ L. Liivi kiri autorile 5. 01. 1999. Küüditamisele oli määratud Mahu valla Viru-Nigula külanõukogu Vasara talus elanud Ülo Liivi vanaema Anu Böckler, kes aga suri eelmisel öhtul, 24. märtsil. Vara konfiskeeriti sellegipoolest.

¹⁹ H. Tiimuse kiri autorile 29. 12. 1998.

²⁰ H. Veermäe suulised mälestused.

masinaid kirjas seitsmes nimestikus. Samas on kahes talus kirjas õmblusmasina jalg ning õmblusmasina kast õmblusmasinata – üsna kindlad märgid sellest, et nendes peredes osati hädavajalik ühes võtta (LVMA, f 364, n 1, s 366, l 189p; s 377, l 395).

Järgnevalt tasub peatuda küsimusel, kuivõrd informatiivsed on küüditatute varade nimekirja kantud esemete ja asjade loetelud – on ju vastaval trükitud blanketil lahter pealkirjaga „Asjade ja esemete nimetus ja üksikasjaline kirjeldus”. Üldiselt pole esemete üksikasjalise kirjeldamise nõuet eriti järgitud. Reeglina ei ole nimestiku koostamisel eset kirjeldavaid laiendeid kasutatud või on need üsna üldsõnalised nagu *suur, väike, puust, rauast, pruun, valge, kahe uksega, villane*, määratledes eelkõige asjade materjali, värvust ja ligikaudset suurus. Haruharva on kirja pandud konkreetsemaid täpsustusi nagu näiteks Kunda valla Kuura küla Ojakalda talus Ants Jurtomile kuulunud vara puhul, kus on nimekirja tehtud sissekanded: „Hobune (kõrb, nimi „Esku”) passi nr. 456; Niidu-masin firma „Aktiv”; Riidekapp 100x200x45 cm” jne (LVMA, f 364, n 1, s 362, l 14).

Küüditatutest mahajäänud varade aktidesse kantud asjade ja esemete seisukorrale tuli anda ka hinnang. Paljudel juhtudel on see antud ainult osadele esemetele, tihti pole seda üldse tehtud. Loomulikult on palju asju, mille „kvaliteedilist seisukorda” oli raske või lausa võimatu määrata, osadel juhtudel ei omanud see ka mingit mõtet. Millist hinnangut anda näiteks bensiinile, klaaspurkidele või sõrmkübaratele?

Sõnalise hinnangu andmisest oli olulisem varade rahalise väärtuse määramine, mille jaoks oli aktides vastavalt pealkirjastatud lahter „Esiagne hinnang vara üleskirjutamise juures” (hinnang siin mõistes hind. Autori märkus). Et sageli ei koostatud varade üleskirjutust ega hindamist kohe küüditamise ajal, vaid see toimus tunduvalt hiljem, on ka mahajäänud varade hindamist edaspidi eraldi käsitletud.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et pärast 1949. a märtsiküüditamist koostatud mahajäänud varade nimekirjad annavad hea ülevaate tolle perioodi küla-ühiskonna materiaaletest oludest, kuna seal kajastub reeglina suhteliselt palju ka vähemväärtuslikke ja pisiesemeid, mida ei leidu näiteks enne küüditamist võlgade katteks üleskirjutatud varaloendites ega kolhoosidesse vara ühistamise aktides. Samas on paljud küüditatute varade nimekirjad erinevatel põhjustel puudulikud, mistõttu tuleb neisse suhtuda kriitiliselt ning tõepärasema pildi saamiseks kasutada lisadokumente või tausta avavaid mälestusi.

Küüditatutest mahajäänud varade nimekirjad olid ka nendeks allikateks ja aluseks, millele toetudes loodi Eesti Vabaõhumuuseumi Kutsari tallu väljapanek „Elu peatus märtsis 1949...” (joon 8–10).

Joon 8. „Elu peatus märtsis 1949...” – 1997. a juunis Kutsari talu avamisel toimunud lavastus küüditamisest. Foto A. Kütt. ◇ „Life was stopped in March 1949 ...! – staged scene of deportation on the opening event of Kutsari farm in June 1997.

Joon 9. „Elu peatus märtsis 1949...” – Kutsari talu eeskamber pärast küüditamist. Ekspositsiooni autorid H. Talving ja M. Tamjärv. Foto J. Rõõmus. ◇ „Life stopped in March 1949 ...” – post-deportation view of the front chamber of Kutsari farm. The exposition was designed by H. Talving and M. Tamjärv. Photo by J. Rõõmus.

Joon 10. „Elu peatus märtsis 1949...” – Kutsari talu tagakamber pärast küüditamist. Ekspositsiooni autorid H. Talving ja M. Tamjärv. Foto J. Rõõmus. ◇ „Life stopped in March 1949 ...” – post-deportation view of the back chamber of Kutsari farm. The exposition was designed by H. Talving and M. Tamjärv. Photo by J. Rõõmus.

Küüditamisoperatsioonile „Priboi” järgnenud varalised toimingud

Kui operatsioonile „Priboi” eelnevatel kuudel langes nõukogude võimuaparaadi peatähelepanu põhiliselt väljasaadetavate nimekirjade koostamisele ning varanduslikud küsimused lasusid suhteliselt tagaplaanil – neid probleeme käsitlev ENSV MN täiesti salajane määrus nr 016 võeti vastu kõigest 2 päeva enne suuroperatsiooni algust – siis pärast küüditamist kerkisid taolised küsimused esiplaanile.

Küüditatutest mahajäänud vara jaotuskavad

Juba 28. märtsil 1949, mil märkimisväärne osa küüditamisrõnge polnud veel Eesti piirest lahkunud ja üksikutele inimestele peeti veel jahti, toimus Eesti NSV MN esimehe A. Veimeri juures ENSV rahandusministeeriumi tippjuhtide ning maakondade ja linnade TSN TK esimeeste osavõtul nõupidamine väljasaadetute üleskirjutatud varade teemal. Nimetatud nõupidamise kohta on säilinud täiesti salajaseks klassifitseeritud protokoll, mis kirjutas täitevkomiteedele juba märksa üksikasjalisemalt ette üleskirjutatud varadega toimimise mehhanisme (vt lisa 1).

Antud protokoll järgi tuli täitevkomiteedel lahendada varade küsimus kahe nädala jooksul ning varade realiseerimisel esines mitmeid uusi momente. Oluline erinevus võrreldes ENSV MN määrusega nr 016 on see, et talusid või majandeid eristati selle järgi, kas neil oli riigile maksuvõlga tasuda või mitte. Võlgadeta majandite varad anti kolhoosidele tasuta, võlguolevate talude vara mitmed liigid tuli kolhoosidel välja osta, kusjuures kehtis hulk hinnasoodustusi. Ebarealistlikult määratud põllumajandusmaksust tekkinud hiigelvõlad tuli seega tasuda moodustatavatel kolhoosidel ehk sisuliselt ikkagi maaelanikkonnal oma taskust (omapärane järelkaristusviis vägisi kolhoosisunnitud talupidajatele). Alles pärast võlgade katmist lubati ülejäänud vara anda kolhoosidele tasuta. Väljasaadetute tarbevara nagu mööbli, elutarvete, riiete jms realiseerimisel ETKVL võrgu kaudu andis mitmeid tõlgendusi lause, et selle realiseerimisel „rahuldada eeskätt riiklikke ja ühiskondlikke vajadusi”.

Nimetatud 28. märtsi nõupidamisel eristati esmakordselt ka maal ja linnades üleskirjutatud vara. Eraldi punktina toonitati linnades omastatud vara magusaimat pala – s.o kortereid, mille jaotuseks tuli koostada eriplaan (sealhulgas tuli Tallinnas veel omakorda rakendada erikorda). Täitev- ja parteikomiteedel tuli koostada korterisaaajate nimestik, kusjuures sõjaväelastele tuli anda 10% elamispinnast, mida võib võtta otsese tasuna operatsiooni läbiviimise eest (ERA, f R-4, n 6, s 26, l 36–39).

1949. a 28. märtsi protokollis on oluline lõik – „varade arvelevõtmise ja realiseerimise läbiviimiseks moodustada valdades aktivistidest brigaadid ja varade hindamine, üleandmine ja müük teostada ja vormistada TSN täitevkomitee otsusega moodustatud komisjonide poolt

rahandusorganitele kehtestatud aktide vormi kohaselt”. Sisuliselt tähendas see seda, et lisaks varade üleskirjutamise komisjonidele moodustati hoopis suurema volitusega komisjonid, kelle pädevuses oli varade hindamine, selle jagamine ning realiseerimine.

Hindamiskomisjonide loomine

Varade üleskirjutamise aktides ei ole reeglina mingit märget hindamiskomisjoni kohta, nõnda võiks jääda mulje, et hinnad on pandud varade üleskirjutamist toimetanud inimeste poolt. Et see päriselt nii polnud, annab aimu näiteks asjade seisukorra ja nende hindade kirjanemisel kasutatud teine kirjutusvahend või erinev käekiri. Alles täiendavate dokumentide uurimine tunnistab, et vara kirjutasid üles ühed ning seda hindasid tihti täiesti erinevad inimesed.

Sellisteks täiendavateks dokumentideks on aktid äravõetud vara realiseerimise kohta, mitmesugused käsikirjalised ja täiendavad vara nimekirjad. Vallati oli olukord erinev – näiteks teostas Mahu vallas kõiki küüditatutest mahajäänud varade hindamise, realiseerimise ja üleandmisega seotud toimingud üks viieliikmeline komisjon. Kunda vallas seevastu tegutses mitu erinevat komisjoni, milles leidub kokku 22 erinevat nime (LVMA, f 364).

Igati loogiliselt langes hindamiskomisjonides põhiraskus valdade abimaksuinspektoritele kui maakonna rahandusosakonna esindajatele – olid ju maksuinspektorid need, kellel oma igapäevatöös oli kõige rohkem aimu varade hindamisest ja teistest rahalistest küsimustest. Mahu valla abimaksuinspektori Aade Metsa mäletamist mööda kutsutigi Virumaa maksuinspektorid 1949. a aprilli alguses nõupidamisele Rakverre, kus neid instrueeriti, kuidas hinnata mahajäänud varasid, kellele neid müüa jne. Kas maksuinspektoritele ka mingi kirjalik tegevusjuhised anti, ei suutnud A. Mets enam meenutada.²¹

Aprilli alguses toimusidki usaldusisikute poolt valvatavate esemete hindamised taludes. Hindamiskomisjonide käsutuses olid nn „Nimestikud varale, millele on pandud arest”, kus oli spetsiaalne lahter üleskirjutatud vara rahalise väärtuse jaoks. Kõnesolevale nimestikule ei ole hindamiskomisjoni poolt lisatud ühtegi kuupäeva ega ka allkirju. Erineva hindamiskomisjoni olemasolu tuleb jällegi välja täiendavatest dokumentidest, millest oli eelpool juttu. Mahu ja Kunda valla kohta leidis ainult kaks otsest, vabas vormis paberitükikesel koostatud protokolli nagu näiteks – „Toolse külas, kodanik Anette Rohtla talus on vara hinnatud üleskirjutatud numbrite 1–52 järgi 3. aprillil 1949” (LVMA, f 364, n 1, s 364, l 27).

²¹ A. Metsa suulised mälestused.

Varade hindamine

Küüditatutest mahajäänud varade nimekirjade puhul on keerukaimad hindade ja hindamisega seonduvad probleemid. Omajagu raske on juba 1949. a hinnasüsteemis orienteerumine, pildi muudavad sogasemaks ka ajastule eelnenud ja järgnenud rahareformid. Kui uurijal õnnestubki luua ülevaade 1949. a hindadest, siis ei pruugi sellest nimekirjade analüüsimisel väga suurt abi olla.

Enamus varade nimestikes leiduvatest esemetest on kasutuses olnud, vanad ja kulunud ning nende amortiseerimisastet pole võimalik tagantjärele määrata. Peale selle ei hiilga varade üleskirjutamise nimekirjad erilise põhjalikkusega. Pea võimatu on öelda, missugused olid umbmääraselt kirjapandud raadiod, mantlid, kellad või muud esemed ja kas nendele määratud väärtus vastas tegelikkusele. Kaudsel teel võib siiski üht-teist järeldada. Üheks võimaluseks oli 1949. a küüditatud inimestele nende kodutaludes hinnatud vara nimekirjade näitamine, sest nende jaoks omavad sissekanded konkreetset tähendust. Iseküsimus on muidugi, kui palju on aeg inimeste mälust kustutanud ning kas läbielatu laseb tagantjärele asju kainelt hinnata. Olgu siinkohal toodud mõned seisukohad:

Kaheinimese voodi, 2 öökappi, ümmargune suur laud ja kirjutuslaud olid poleeritud pähkkel ja tamm, enne sõda tehtud [---] alla keskmist hinnatud. [---] Ma ei mäleta kõike arvuliselt, aga väärtuselt on nad alahinnatud. Mis tol ajal maksis, ei tea ja mis hinnaga neid müüdi ka ei tea. (Linda Tali, elanud Mahu valla Orgu küla Lokkuta talus)²²

Hoonete ja loomade väärtushinnangud olid muidugi madalad, kuid tuleb arvestada ka aega, sest aasta oli 1949 ja sõjast möödas vaid 4 aastat. Rahaline väärtus oli tollel ajal madal, hinnati just rohkem esmatarbe kaupu (toitu, riideid, jalanõusid), millest tunti suurt puudust. Olin 1949. a 14-aastane ja muidugi mööbli ja muu vajaliku majakraami hindu ma ei mäleta ja ei tea. (Hindrek Tiimus, küüditatud Mahu valla Vasta küla Karu-Aasu talust)²³

Mis puutub esemete ja loomade hindamisse, siis olid need arvatavasti väljatöötatud juhendis, mille said rahandusala (maksuinspektorid jt) töötajad ning minu arvates vähemalt sellel hindamislehel (Kunda vallas Sooaluse külas Juliana Truuve elukohas Luha talus, kuhu Alfred Kool 25. märtsil saadeti. Autori märkus) on päris normaalsed. Mäletan hästi, et 1947. a ostsin ise pangalaenuga oma tallu hobuse ja maksin selle eest 5000 /viistuhat/ rubla. Peale konversiooni, kui rubla muutus 10 korda kallimaks oleks siis see maksnud viissada /500/ rubla. Põllutööriistade

²² L. Tali kiri autorile 15. 12. 1998.

²³ H. Tiimuse kiri autorile 29. 12. 1998.

hind sõltus sellest, millal need olid soetatud. Näiteks need töövahendid, mis olid soetatud enne sõda, vene päritoluga, olid väga odavad. Näiteks tavaline „Vene Deering” heinaniidumasin maksis täiesti uuna ainult 400 rubla. Pealegi oli enne kollektiviseerimist aeg, kus keegi polnud huvitatud põllutööriistade- ja masinate soetamisest. Talu mööbel oli tavaliselt ka omavalmistatud või väga vana ja väheväärtuslik. Kangaste ja söögiriistade hinda ei oska öelda, sest sellel ajal nende asjadega üldse ei kaubeldud. Loomi ei ostanud elusloomadeks sellel ajal maal keegi. Igaüks püüdis sellel ajal realiseerida salaja oma loomi, et mitte neid täiesti muidu anda kolhoosile. (Alfred Kool, töötas 1949. a märtsis Kunda valla TSN TK sekretärina, ametipositsiooni tõttu võttis osa inimeste väljasaatmisest)²⁴

Represseeritud inimestel on küllaltki kindel seisukoht, et nende või sugulaste vara on hinnatud odavalt. Samas on tähelepanuväärne, et 1949. a hinnataset ei suuda need inimesed meenutada. Küllap on taolise veendumuse suuresti kujundanud kas isiklikult kogetud või lähedastele osakssaanud ebaõiglus ja sellest johtuv kibestumine.

Teise poole ehk küüditamises osalenud inimeste arvamustest on siin-kirjutajale kättesaadavaks osutunud üksnes Alfred Kooli seisukoht, mis on eelmistele vastupidine – hinnad on normaalsed ja vastavad tegelikkusele. Kas kummagi positsiooni toetuseks on võimalik leida veel kinnitust?

Nii kunagise ENSV Sise- kui ka Rahandusministeeriumi fondides leidub hulgaliselt materjale, kus on seda temaatikat puudutatud. Antud materjali tonaalsuse iseloomustuseks piisab lõigust ENSV siseminister A. Resevi 1949. a 7. aprilli käskkirjast nr 11cc: „Ministeeriumil on andmed selle kohta, et mitte igal pool ei ole organiseeritud vastav väljasaadetute ehitiste, kariloomade ja varanduse valve ning säilitamine. Selle tagajärjena on juba leidnud aset väljasaadetud kulakute talude süütamiste juhtumid, mahajäetud kariloomade ja varanduse omandamine ning maha sahkerdamine, nende realiseerimine kohalike rahandusorganite poolt alandatud hindadega jne” (ERAF, f 17/1, n 1, s 40, l 132). Sarnast mõtet väljendas ENSV Rahandusministri asetäitja A. Tihane salajases kirjas nr 0133 Võrumaa rahandusosakonna ülemale: „Maakonnas on massiliselt aset leidnud vara hindade alandamise fakte, selle ebaseaduslikku realiseerimist eraisikutele, aga samuti üleskirjutatud vara ebaseaduslikku ümberhindamist abimaksuinspektorite poolt.” (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 77).

Seega kipub nimetatud riigiorganite arvamus reeglina olema üsna ühene – küüditatutest mahajäänud varad on väga sageli tegelikust väärtusest odavamaks hinnatud. Leidub ka üksikuid vastupidiseid näiteid. Nii hinnati võimude teatel mõningatel juhtudel Saaremaal esemeid liiga kõrgelt (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 95).

²⁴ A. Kooli kiri autorile 15. 03. 2000.

Kontrollides, kas vara üleskirjutamise aktidel toodud konkreetsete asjade väärtushinnang on vara edasiandmist või realiseerimist kajastavatel dokumentidel (vara üleandmisaktid kolhoosidele või tarbijate kooperaatiividele) muutunud või mitte, selgus, et vara hinnad on sageli üsna olulises ulatuses muutunud ning esineb nii nende väärtuse tõstmist kui ka esialgse hinna alandamist. Näiteid võib tuua palju: 11. aprillil 1949. a on koostatud üleandmis-vastuvõtu akt Kunda valla TK esindaja Voldemar Purk'i ja kolhoosi „Põllumees” esindaja Karl Valmeri vahel, millega anti viimasele üle Pari külas Lantsu talus elanud Juuli Lantsule kuulunud kariloomad ja põllumajanduslik inventar. Osa lisatud hindadest on samad kui pärast küüditamist koostatud vara nimestikes, kuid kõikide loomade väärtus on tunduvalt tõusnud (LVMA, f 364, n 1, s 363, l 3–5).²⁵

Küüditatute vara odavnemine kolhoosidele üleandmisel on vähemalt Kunda vallas üsna haruldane. Seevastu on tervele Kunda vallale iseloomulik, et praktiliselt kõikides küüditatute vara kolhoosidele üleandmise aktides on seal kirjasolevate loomade hindu võrreldes esialgsega oluliselt tõstetud.²⁶

Ka kolhoosidele üleantud töövahendite hinnad on enamuses kerkinud, jäädes oma absoluutväärtuselt koduloomadele küll alla, kuid siingi oli tõus mitmekordne.²⁷ Erandlikel juhtudel on hinnatõus olnud lausa mitme-sajakordne – nii on Paaskülas Aadu talus algselt 5-rublaseks hinnatud vilja-puhtija väärtuseks pärast kolhoosile „Kevade” üleandmist 300 rubla (LVMA, f 364, n 1, s 362, l 2, 7).

Kahest Virumaa vallast, millele siinkirjutaja esmajoones keskendus, on selline hindade muutmine aset leidnud üksnes Kunda vallas. Viimase naabervallas Mahus pole küüditatute vara kolhoosidele ja kooperaatiividele üleandmise dokumentides mingeid hindade alandamisi ega tõstmisi toimunud. See võib olla seletatav asjaoluga, et Mahu vallas viis väljasaadetutest mahajäänud vara hindamise läbi üksainus komisjon

²⁵ Nii on Lantsu talus hobune hinnatud algselt 300 rublale, hiljem 1000 rublale; kaks lehma kumbki esialgu 600 rublale, hiljem 700 rublale, sea hind on kerkinud 250 rublalt 500 rublale, mullikate hind 150 rublalt 300 rublale. Samas on näiteks töövahenditest vankri hinda alandatud 400 rublalt 250 rublale ja looreha oma 400 rublalt 300 rublale.

²⁶ Näiteks Kura küla Ojakalda talu 400-rublase sea uueks hinnaks on saanud 1000 rubla, Malla küla Viljapuuaija talu kahel, kokku 600-rublaseks hinnatud hobusel on uueks hinnaks 2400 rubla (LVMA, f 364, n 1, s 362, l 14, 17, 30, 34), Liiva küla Kadarbiku talu 200-rublasel lehmäl 600 rubla jne. (LVMA, f 364, n 1, s 363, l 35, 37). Kõige suurem hinnatõus oli Kalda küla Vesiaugu talus elanud Rosalie Talu hobuse puhul, mille väärtuseks on algse hinnangu *kõlbmata, rahalist väärtust ei ole* asemel määratud 1000 rubla (LVMA, f 364, n 1, s 363, l 71).

²⁷ Näiteks Kutsala küla Uudami talu 30-rublase ree hind on muudetud 100-rublaseks, 5-rublase äkke hind 30-rublaseks jne (LVMA, f 364, n 1, s 364, l 86, 88).

eesotsas valla abimaksuinspektoriga, seevastu Kunda vallas oli vastavaid komisjone palju ja nende koosseisus polnud sageli rahandusala spetsialiste, vaid mitmeid üsna juhuslikke inimesi.

Samamoodi võib kahesuguseid näiteid leida ka teistest Eesti paikadest. Seega pole pelgalt küüditatute vara üleandmis- ja realiseerimisdokumentide järgi võimalik üheselt tõestada rahva hulgas laialt levinud arvamust, et riik hindas inimestelt konfiskeeritud vara üliodavaks.

Siiski on teatud liiki vara, mille hinnataseme vastavust on võimalik võrrelda. Selleks on eelkõige teravili, jahu, liha, lambavill jm, mida oli võimalik müüa turul või kokkuostupunktis.

Eesti NSV Kaubandusministeeriumi materjalide hulgas leidub materjale nii turulkujunenud kui riiklike kokkuostuhindade kohta. Nii näiteks maksis 1949. a veebruaris sealihha Rakvere turul 25–40 rubla kilogramm, riiklik kokkuostuhind oli samal ajal alates madalaima IV sordi 12 rublast kuni I sordi 21 rublani (ERA, f R-13, n 2, s 315, l 10; s 307, l 241). Virumaa kahes, Kunda ja Mahu vallas, on küüditatud taludes sealihha üleskirjutatud ning hinnatud kolmel juhul,²⁸ kusjuures lihale määratud hinnad jäävad oluliselt alla turuhindadele ning ei küüni isegi riikliku kokkuostuhinna tasemele.

ETKVL Kokkuostuvalitsus on otnud sigu kokku ka eluskaalu järgi, mille kokkuostuhind oli tapakaalust odavam, jäädes olenevast sordist vahemikku 7–16 rubla kilogrammi eest (ERA, f R-13, n 2, s 307, l 241). Kuna Kunda ja Mahu valdades on kuue talu varade üleskirjutamise nimekirjades toodud sigade puhul nende kaal, siis saab hindamise objektiivsust vaagida sellegi nurga alt. Neljal juhul kuuest on sead hinnatud odavamaks – kilohind vahemikus 2–6 rubla (LVMA, f 364, n 1, s 362–366).

Rukkijahu kilogramm on 1949. a esimeses kvartalis erinevatel Eesti turgudel maksnud alates 3 rublast kuni 7 rubla 50 kopikani, riiklikud kokkuostuhinnad on olnud vahemikus 2.50–3.50 rubla (ERA, f R-13, n 2, s 307, l 242; s 315, l 10). Siinjälgitud kahes Virumaa vallas on rukkijahu arvele võetud kuues küüditamisjärgses talus, kusjuures kahel korral on selle kilohind jäänud alla ka riiklikule kokkuostuhinnale (vastavalt 1 ja 2 rubla kg), kahel juhul olnud võrdne selle alampiiiriga ning kahes kohas olnud keskmisel kokkuostuhinna ehk 3 rubla tasemel (LVMA, f 364, n 1, s 362–366).

²⁸ Kunda valla Linnuse küla Lippardi talus on 30 kg heas seisukorras liha kilohinnaks märgitud 5 rubla (LVMA, f 364, n 1, s 363, l 15p), sama valla Soosaluse küla Luha talus on 50 kg liha kilohinnaks 10 rubla (LVMA, f 364, n 1, s 364, l 82p) ning Letipea küla Ohesuppe talus 35 kg liha hinnaks 20 rubla kilogramm (LVMA, f 364, n 1, s 362, l 9p).

Kui kartuli kilohinnad on 1949. a kevadtalvel olnud turgudel alates 40 kopikast kuni 1 rublani (ERA, f R-13, n 2, s 315, l 10), riiklikud kokkuostuhinnad 30–50 kopikat kg (ERA, f R-13, n 2, s 307, l 243), siis Kunda ja Mahu valla küüditatute taludes on need, välja arvatud ühel juhul, jäänud kõik allapoole riigi poolt kehtestatud hindu ehk vahemikku 10–20 kopikat kilogrammi eest (LVMA, f 364, n 1, s 362–366). Enam-vähem samalaadne oli olukord ka teravilja, eriti nisu ja odra puhul, vaid rukki hind kannatab 2/3 taludes võrdlust riikliku kokkuostuhinna alam-määraga, milleks oli 2 rubla kilogrammi eest (ERA, f R-13, n 2, s 307, l 242).

Loomulikult moodustavad ETKVL süsteemis kokkuostetavad saadused taludes üleskirjutatud varadest vaid tühise osa. Kuidas veenduda ülejäänud asjade hindamise objektiivsuses, pealegi kui reeglina on need kirjas üldnimetuste all ilma konkreetsete täpsustusteta?

Sellise võimaluse pakuvad muud nõukogude võimu poolt väljatöötatud hinnakirjad. Näiteks kehtestas ENSV MN 1948. a 27. detsembril määrusega nr 1178, seega mõni kuu enne küüditamist, kulaklikelt majanditelt maksude katteks äravõetud veiste ja hobuste kolhoosidele müümise hinnad. Selle alusel tuli põllumajanduslikud hobused, mis vastasid kategooriale „hea”, müüa kolhoosidele 1100 rublaga, kategooriale „rahuldav” vastavad aga 1000 rubla eest (ERA, f R-1, n 3, s 184, l 403–405). Samas anti 5. mail 1949. a koostatud Virumaa TK rahandusosakonna aruande kohaselt kolhoosidele päriskasutuseks üle 513 hobust, kelle väärtuseks oli keskmiselt 607 rubla (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 63).

Samuti on võimalik kõrvutada Eesti NSV Kaubandusministeeriumi poolt kehtestatud jaehindade nimekirju ja küüditatute taludes kirja pandut. Loomulikult kehtivad jaehinnad uutele toodetele, kuid teatud võrdlusemomendi annab see siiski.

Näiteks maksis Eestis populaarne Punase Ret'i raadiovastuvõtja VV-662 1949. a 1000 rubla, Läti NSV ettevõtte VEF'i erinevad margid 560–1300 rubla (ERA, f R-13, n 2, s 297, l 120; s 306, l 30). Mahu ja Kunda vallas pärast küüditamist üleskirjutatud raadiotest on kaks hinnatud 100 ja üks 250 rublale (LVMA, f 364, n 1, s 362, l 61; s 364, l 82; s 366, l 214). Ehkki nende puhul pole märgitud ei marki ega seisukorda, tunduvad need hinnad olevat isegi kasutatud raadiote kohta üsna madalad. Taolisi võrdlusi, kus küüditatutelt konfiskeeritud vara anti müügiks väga odavate hindadega, võib tuua rohkesti.

Üllataval kombel võib arhiiviallikatest leida materjali, mille abil on võimalik võrrelda ka vanade ja tarvitatud asjade hindamise objektiivsust. Sellise huvitava pidepunkti annab esmapilgul küllalt ootamatu sündmusega nagu tootmiskoondises „Orto” 11. augustil 1949. a toimunud tulekahju seotud materjalid. Nimelt viidi ettevõttes pärast tuleõnnetust läbi säilinud esemete väärtuse hindamine. Kuigi ühe tootmisüksuse ja talude spetsiifika

on erinev, leidub kuigipalju sarnast vara, mida annab võrrelda. Siitki selgub, et küüditatutest mahajäänud majakraam hinnati üsna odavaks.²⁹

Kuigi Eestist väljasaadetute varadele pandud väärtuste paikapidavust on raske analüüsida, võib öelda, et taolise vara hinnad kujunesid lõppkokkuvõttes enne küüditamist valitsenud hinnatasemest madalamaks. Kas see oli teadlik poliitika või kujundas taolised hinnad näiteks nn talukraami ülepakkumine või inimeste soovimatus pärast kolhooside rajamist loomi ja talutehnikat muretseda, on muidugi iseküsimus.

Võib küsida, miks on hindamise paikapidavus või nimekirjade täpsus ja olemasolu laiemalt üldse oluline? Küüditatute varade loetelud tõusid uuesti päevakorda, kui poliitilise situatsiooni muutumisega kerkis üles represseeritutele varanduse tagastamise või kompenseerimise küsimus.

Esimene taoline hetk saabus nn Hrutšovi sula ajal, mil ENSV MN võttis 1956. a vastu otsuse tagastada või kompenseerida täielikult rehabiliteeritud isikutele nendelt konfiskeeritud varandus. Reeglina ei rehabiliteeritud neid, kelle väljasaatmise taga oli poliitilisi motiive, näiteks kellegi sugulase tegevus metsavennana vms. Tagastamisele ei kuulunud ka nende vara, kes lahkusid oma elukohast küüditamise eest põgenedes ning jätsid oma vara lihtsalt maha (ERAF, f 17/2, n 1, s 306, l 63–65).

Teistkordselt tekkis vajadus konfiskeeritud varade nimekirjade ja nende üleandmise dokumentide järele seoses Eesti Vabariigi taastamisega 1991. a, mil otsustati kompenseerida varanduse väärtus kõigile inimestele, kellelt see kunagi kolhooside loomise käigus võeti.

Varade arvelevõtmine ja realiseerimine

ENSV MN esimehe juures 28. märtsil 1949 toimunud nõupidamine seadis ülesandeks lahendada kõik väljasaadetute varadega seotud küsimused 10.–15. aprilliks. ENSV rahandusministri asetäitja A. Tihase poolt seati veelgi konkreetsem tähtsus – 10. aprill 1949. Arvestades nõukogude valitsusaparaadile iseloomulikku bürokraatiat, segadust ja teatud inertsust, on selge, et need tähtajad olid ebareaalsed.

²⁹ Nii on tootmiskoondises „Orto” keskmise ostuhinnaga 10 rubla ja 45 kopikat soetatud haamrite väärtus peale põlengut hinnatud 5 rublale ja 20 kopikale (ERA, f R-2145, n 1, s 310, l 39–42), samas kui Kunda ja Mahu vallast küüditatute analoogsete tööriistade väärtus ei ületa ühelgi juhul 3 rubla (LVMA, f 364, n 1, s 362–366). Pärast „Orto” tulekahju on näiteks kummisaapad hinnatud vahemikku 56–113 rubla, taludes aga alla 30 rubla; piimanõud vastavalt 97–122 rubla, taludes alla 50 rubla; supitaldrikud 12–13 rubla küüditatute 1–2 rubla vastu jne (ERA, f R-2145, n 1, s 310, l 39–42; LVMA, f 364, n 1, s 362–366).

14. aprillil 1949 saatis toosama A. Tihane maakondade rahandusosakondade juhatajatele salajase kirja, milles kurjustas: „Vaatomata 10. aprilli tähtaja möödumisele toimub reas maakondades töö kulakute varade realiseerimisega äärmiselt ebarahuldavalt. Paljudes maakondades leiavad aset hindade alandamised ja mitte kogu varandus pole üleskirjutatud. Harjumaal jälle toimub varade arvelevõtt ja üleandmine paljudel juhtudel ilma rahandustöötajate osavõtuta. Paljudes maakondades ei rakendatavat meetmeid üleantud varade realiseerimiseks kaubandusorganisatsioonide poolt ega pole laekunud aprilli esimese dekaadi jooksul raha realiseeritud varanduse eest”. Ministri asetäitja nõuab kategooriliselt, et võetaks kasutusele otsustavad meetmed 1949. a 30. märtsi kirja nr 091 täitmiseks ja see töö lõpetatakse 3–4 päevaga (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 4).

Kogu see kärkimine tundub kummaline, sest alles 14. aprillil oli saadetud maakondade rahandusosakondadesse formularid väljasaadetute varade arvelevõtmise ja üleandmise aruandluse kohta, mis tulid täidetult 20. aprilliks rahandusministeeriumile esitada. Formularide nõnda hiline väljatöötamine räägib selget keelt ka kõrgemates organites valitsenud segadusest ja küüditamise ootamatusest. Formularidel on ette antud 40 erinevat vara liiki (alates hobustest jt koduloomadest, põllutööriistadest kuni klaverite, bajaanide, jalgrataste ja toidunõudeni välja), ülejäänud mahuvad mõiste *jne* alla. Andmed kogu vara kohta tuli esitada rahandusministeeriumile nii koguseliselt kui summamana, tehes vahet võlguolevate ja mitteolevate talude vahel (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 5–6).

Ka uus tähtaeg – 20. aprill – oli ilmselgelt ebareaalne. Nõnda pole ka imestada, et varade arvelevõtmise ja realiseerimise aruannete formularid „tilkusid” ministeeriumi pea kolme kuu jooksul ja nendestki olid osad poolikult täidetud või kõigest lühikesed teatised.³⁰

Kuna esitatud aruannete näol on sisuliselt tegemist realiseerimiseks antud varade esialgse hinnanguga, pole võimalik öelda, kui palju vara tegelikult realiseeriti. Mõninga ülevaate need siiski annavad. Nii on 8 maakonna täitevkomitee rahandusosakonna esialgseil andmeil kulakute ja muude isikute vara arvele võetud ja üles kirjutatud üle 30 miljoni rubla väärtuses.

³⁰ Esimese kokkuvõtte saatsid 26. aprillil Pärnumaa ja Võrumaa rahandusosakonnad (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 7–16). 29. aprillil valmis väga põhjalik, lausa valdade kaupa kirja pandud Harjumaal rahandusosakonna aruanne (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 17–59), 5. mail jõuti mingi esialgse tulemuseni Virumaa ja Valgamaal rahandusosakondades (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 58–65), 18. mail esitas nõutud andmed Hiiumaal rahandusosakond (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 67–74), 24. juunil laekus lühike üheleheküljeline kokkuvõtte Tartumaa rahandusosakonnalt (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 105). Viimasena leidub ENSV Rahandusministeeriumi Eriosakonna toimikus 18. juulil 1949 Saaremaa rahandusosakonna poolt esitatud aruanne (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 15–104), Lääne maakonnas ei jõutud ettekannet lõpetada (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 57), Järva- ning Viljandimaa kohta puuduvad igasugused andmed.

Sellest on põhiliselt kolhoosidele ning veidi ka valdade täitevkomiteedele antud tasuta üle 19 miljoni rubla eest vara ning realiseerimisele suunatud varasid väärtuses üle 11 miljoni rubla (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 1–105). Siinkohal ei saa jätta meenutamata, et ENSV MN 1949. a 5. veebruari määrus nr 72 järgi oli 1948. a üksnes kulakute põllumajandusmaksu võlg 31 miljonit rubla (ERA, f R-1, n 3, s 254, l 534) – seega rohkem kui kaheksa maakonna küüditatud talude kogu maine vara!

Teravilja realiseerimine

Eraldi võib välja tuua teravilja realiseerimise ja üleskirjutamise küsimused – oli ju teravili nõukogude võimude jaoks strateegilise ressursina alati teravdatud tähelepanu all. Juba ENSV MN 1949. a 23. märtsi täiesti salajane määrus nr 016 pühendas eraldi read toidu- ja söögiteraviljale, mis tuli üle anda „Teraviljavaru” organeile (ERA, f R-1, n 5, s 184, l 31).

9. aprillil 1949 võttis ENSV MN vastu spetsiaalse määruse nr 227 „Peremeheta majanditelt vilja vastuvõtmise kohta” (ERA, f R-1, n 3, s 258, l 59–61), mis kohustas kolme päeva jooksul täpsustama teravilja olemasolu ja kogused peremeheta taludes ning tulemustest 11. aprilliks ENSV Ministrite Nõukogule ette kandma. Vabariiklikule „Teraviljavaru” kontorile ning ETKVL-i süsteemile tehti omakorda ülesandeks organiseerida oma varumispunktide võrgu kaudu kohalikel rahandusorganitelt peremeheta majandite teravilja vastuvõtmine, kusjuures rõhutati, et seda tuleb teha vilja tegeliku kaalu järgi. Viimase punkti mõte oli selles, et vara üleskirjutamisel reeglina salvedes ja kottides asunud vilja ei kaalutud, vaid seda hinnati silma järgi, mis andis muidugi tegelikkusest erineva tulemuse. Nüüd loodeti see viga parandada.

Vilja kokkuveoks tühjadest taludest eraldati NSVL Varumise Autotranspordibaasi üksikust autoroodust 75 ning ENSV MN juures asuvast Autotranspordi Peavalitsusest 20 veomasinat, mis saadeti maakondadesse. Maakonna ja valdade täitevkomiteed pidid kindlustama vilja laadimiseks vajaliku tööjõu ning kinnistama iga auto juurde voliniku vilja saatmiseks varumispunktidesse.

Kokkukogutud teraviljast tuli suvivili anda seemnelaenu korras kolhoosidele. Talivili ning seemnelaenu andmisest ülejäänud suvivili tuli eraldatud autotranspordiga vedada „Teraviljavaru” ja ETKVL süsteemi jaamalähedastesse varumispunktidesse, kusjuures vedusid teostavatel automajanditel oli õigus võtta naturaaltasu 1,5 kg iga tonnkilomeetri pealt (ERA, f R-1, n 3, s 258, l 59–61).

25. maiks 1949 tuli rahandusosakondadel ministeeriumile esitada üksikasjaline aruanne, milles tuli ära näidata: 1) talude arv, kus teravilja arvele võeti; 2) teraviljakogused kultuuride lõikes, sealhulgas eraldi järelkontrolliga avastatud teravili, mis oli arvele võetud rahandusosa-

konna poolt; 3) teraviljakogused kultuuride lõikes, mida „Teraviljavaru” oli vastu võtnud rahandusosakondadelt ning 4) teraviljakogused kultuuride lõikes, mida poldud peremeheta majanditest „Teraviljavaru” punktidesse veetud (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 75).

Tähtjaks, s.o 25. maiks 1949, suutsid nõutud aruande esitada vaid üksikud maakonnad, näiteks Saare maakond. Sealt läkitatud ülipõhjalikus aruandes on „ümberasutajate varandusest teravili ja teraviljasaadused” kirjas kilogrammi täpsusega ning kultuuride kaupa. Nii võib teada saada, et 284 talust on teraviljasalvele üle antud 188 428 kilogrammi teravilja, sealhulgas ligi tonn hernest, 165 kg kruupe, 70 kg uba, 38 kg lina- ning 10 kg timutiseemet jne. Esitatud on ka algselt taludes kirjapandud ja hiljem keskteraviljasalves vastuvõetud koguste erinevused – „teravilja ja teraviljasaaduste koguse kõikuvus rahandusosakonna andmetel ja keskteraviljasalve poolt vastuvõetud andmete vahel on tingitud sellest, et komisjonid akteerimise juures suurem osa teravilja ja teraviljasaaduseid akteerisid ilma kaalumata, vaid umbes silma järgi, kuna aga teraviljasalv vastuvõtmise juures võttis vastu kaaluga” (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 79). Viimane väide on mõistetav, samas andis selline umbkaudne hindamine suurepäraseid võimalusi vilja kõrvaletoiimetamiseks ning teisalt räägib see ka muu varanduse hindamise subjektiivsusest.

Kui Saare maakonnas osutus teraviljasalve vastuvõtmisel kaalutud vilja kogus esialgu kirjapandust suuremaks, siis Virumaal olid vastupidised lood – esialgu hinnanguliselt kirjapandud teraviljakogus osutus hiljem 11 234 kg võrra suuremaks (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 93).³¹

Lahknevused esialgu üleskirjutatud ning hiljem teraviljasalvedes kaalutud koguste vahel on kohati üsna märkimisväärsed. Need vasturääkivused kõnelevad kui mitte otsesest võltsimisest, siis üleüldisest tohuvapohust kindlasti, mistõttu ei saa ilmselt rääkida ka kogu küüditamisprotsessijärgselt materiaalseid küsimusi puudutavate andmete usaldusväärsusest.

³¹ Alles 18. juunil 1949 ENSV Rahandusministeeriumi Eriosakonda jõudnud aruandest selgub, et pärast küüditamist kirjutati 661 talus algselt üles 563 611kg vilja, 25. maiks 1949 leiti täiendava kontrolliga veel 17 071 kg (!) vilja, mis teeb kokku 580 682 kg. Sellest kogusest 552 346 kg anti üle teraviljasalvele, 8657 kg tarvitati perioodil 25.03–15.04 ära loomade söötmiseks (töenäoliselt küüditatutest taludesse jäänud loomad), 7645 kg oli veel teraviljasalve vedamata ning 800 kg otra tagastati omanikule kohtuotsuse alusel.

Küüditamine kui isikliku kasu lõikamise allikas

Käsitledes küüditamisjärgseid varadega seotud momente, ei saa kuidagi mööda minna ühest kõige emotsionaalsemast ja valulisemast teemast – see on mahajäetud esemete omastamine, et mitte öelda varastamine, kas otseselt küüditajate või kolmandate inimeste poolt. Vähe on Siberi teekonna läbiteinud inimesi, kes poleks veendunud, et nende talu paremad esemed langesid aktivistide või teiste külainimeste saagiks. Mälestustes korduvad fraasid:

Osa esemetest kanti laiali külaelanike poolt, just ka need samad küüditajad olid osalised.³²

Kõik rüüstati ja viidi ära naabrite poolt.³³

Mis sobis naabritele, see muidugi tassiti laiali.³⁴

Mäletan hästi 1949. a märtsiküüditamist, kui väga paljud talud jäid tühjaks. Nende kodune vara sattus kohalike kommunistide kätte ja seda nägid pealt paljud kohalikud.³⁵

Kerkib küsimus, kui palju on sellistel arvamustel alust, kui palju sünnitavad taolist veendumust kuulujutud ja ülespaisutatud emotsioonid? Kas sellele on võimalik vastata kirjalikult fikseeritud faktidele tuginedes? Selgub, et ka sellel teemal on arhiiviallikad üpris kõnekad.

Esimesed kokkuvõtted toimunud küüditamisoperatsioonist saabusid ENSV siseminister kindralmajor Resevile Siseministeeriumi (SM) volinike ning maakondade osakondade ülemate ettekannetena märtsi lõpus või aprilli alguses 1949. Ühena esimestest, 29. märtsil 1949 kirja pandud ENSV SM Võrumaa osakonna raportist võib lugeda: „kõiki valdadesse sõitnud nõukogude ja parteiaktiviste instrueeris SM maakondlik osakond partei maakonnakomitee kaudu ja hoiatas neid pärast kulakute ning bandiitide abistajate väljasaatmist mahajäänud vara, kariloomade, vilja jne säilitamise eest. Riisumisjuhtumeid pole kindlaks tehtud.” (ERAF, f 17/1, n 1, s 139, l 251).

Paraku ei laekunud nõnda laitmatud ettekanded mitte kõigist maakondadest, siin-seal esines „üksikuid puudujääke” ning korralikkumisi. Näiteks 29. märtsil 1949 on SM Harjumaa osakonna ülem alampolkovnik Leesment ja SM volinik kapten Smirnov sunnitud muuhulgas raporteerima:

Saue vallas ei kandnud Raudnoi juhatatav komisjon kulak Poali vara üleskirjutamisel akti kaht ülikonda ja palitut. Selle asjaolu avastas piirkonnavolinik nooremleitnant Tõigaste ja konfiskeeris komisjoni

³² Aino Valdmanni kiri autorile 30. 11. 1996.

³³ Urve Sepmanni kiri autorile 15. 10. 1996.

³⁴ Valve Mürsepa kiri autorile 29. 10. 1996.

³⁵ Peep Varja kiri autorile 14. 03. 1997.

liikmetelt need asjad üleandmiseks sinna, kuhu ette nähtud. [...] Iru vallas leidis Juksi juhataatava komisjoni tegevuse tulemusena aset fakt osa kulak Juhkamile kuuluva vara omavolilise üleandmise kohta kulaku juures elanud teenijale. Kohale saadetud operatiivgrupp tegi kindlaks, et asi oli tõepoolest nii. (ERAF, f 17/1, n 1, s 139, l 249)

Esialgsete ettekannete järgi polnuks ENSV juhtorganitel erilist põhjust häirekella lüüa – ainult üksikud kõrvalekalded mõnes maakonnas. Kuid silma torkab see, et kõigil toodud juhtudel osutusid väärtuste kõrvaletoimetajateks kas vara üleskirjutamise komisjonide liikmed s.o valla aktiiv, partei- või miilitsaorganite töötajad – sõnaga eliidi ja võimutegelaste hulka kuuluvad inimesed. Seetõttu pole üllatav, et 7. aprillil 1949 andis Eesti NSV siseminister kindralmajor Resev välja üsna karmisõnalise ja täiesti salajase tegevusjuhendi nr 11cc (vt lisa 2). Nimetatud käskkirja toon ei jäta kahtlust, et vahetult peale küüditamist saabunud ettekannetes esitatud üksikud korrarikkumised pidid olema kõigest n.ö jäämäe veepealne tipp. Tegelik olukord varadega sahkerdamisel osutus hoopis hullemaks ja näitas pidevat kasvutendentsi. Alates aprilli keskpaigast kuni 1949. a lõpuni leidub nii siseministeeriumi, parteikomiteede kui kohtuorganite materjalides hulgaliselt andmeid küüditatutest mahajäänud varadega toimepandud erinevatest kuritegudest.

Küüditatute vara otsesed vargused

Esimese kategooria kuritegudest moodustavad mahajäetud esemete vargused, mida võib omakorda kaheks liigitada.

Mõnes mõttes kõige lihtsamad olid juhused, kus inimestest tühjaksjäänud majadesse või korteritesse tungisid kõrvalised isikud ning sealt väärtuslikku minema tassisid – s.o otsesed vargused. Üllataval kombel piirduvad küüditamisega otseselt mitteseotud ehk n-ö tavaliste inimeste toimepandud vargused arhiiviallikes kõigest 6–7 juhusega, mis ei tähenda sugugi seda, et neid rohkem polnudki. Küllap oli palju selliseid riisumisi, mis sooritati valveta jäänud taludes vahetult pärast elanike äraviimist ning enne esemete üleskirjutamist. Neid oli võimatu registreerida, sest kellelgi polnud täit ülevaadet, mida küüditatud endaga ühes võtsid ja mida mitte. Teisalt võisid kohalikud juhid olla huvitatud, et taolisi rikkumisi juhte ei avastatakski, sest pidid ju nemad vastutama mahajäetud vara säilimise eest.

Kui läbivaadatud materjalides on äärmiselt vähe lihtinimeste poolt küüditatute vara varguse juhtumeid, siis otsekui vastukaaluks on piisavalt palju küüditamisprotsessi ühel või teisel kujul tõmmatud ning juhtivatel kohtadel olevate isikute poolt sooritatud kuritegusid. Üks teadaolevalt esimesi omataolisi pandi toime 26. märtsil 1949 Viljandi linnas kohaliku

aktiivi esindajana küüditamises osalenud Viljandi metsamajandi direktori Ivan Mukovini poolt. EK(b)P Viljandimaa Komitee büroo 1949. a 19. aprilli istungi protokoll järgi „ilmus purjus olekus Mukovin, Ivan Petrovitš, väljasaatmisele kuulunud naiskodanik Pargi majja. Saades Pargi naabrilt toavõtme, tungis selle korterisse, kus võttis kompsu erinevate asjadega ning püüdis neid majast välja viia omastamise eesmärgil. Majast väljudes peeti kinni miilitsa poolt, kellele osutas vastupanu.” (ERAF, f 19, n 5, s 370, l 58).

Väga tähelepanuväärne ning iseloomulik oli järgnenud karistus: „Võttes arvesse asjaolusid, et Mukovini poolt võetud esemed ei olnud kandmiseks kõlblikud, samuti seda, et nimetatu on ÜK(b)P liige, kriminaalasja ei algatatud, vaid materjalid tema kohta anti üle maakonna parteibüroole, kus võeti vastu otsus karistada Mukovinit valju noomituse ja hoiatusega.” (ERAF, f 17/1, n 1, s 140, l 334) Kas saab olla kõnekamat näidet valitsenud topeltmoraalist!

14. aprillil 1949 arutas EK(b)P Harjumaa Komitee büroo oma istungil ÜK(b)P liikme ning EK(b)P Harjumaa Komitee Tööstusosakonna juhataja Mihail Trifonovi personaalküsimust, kes „viibides komanderingul Anija vallas, selle asemel, et abistada EK(b)P Anija vallakomiteed töös kevadkülvil ettevalmistamisel, kuritahtlikult tarvitas oma ametalalist seisukohta, varastas oma isiklikuks kasutamiseks riigile kuuluva vara. [...] Kulakute varandusest, mis oleks pidanud akteeritama ning riigile üle antama, Trifonov omandas kaks pehmet tooli, diivani padja, jahipüssi, ühe koti sepikujahu, meesterahva mantli, 20 kg sealiha, 16 kg mannat ja 32 kg nisujahu.” (ERAF, f 11, n 11, s 7, l 3–4).

13. septembril 1949 Harjumaa parteisekretär Malõševile adresseeritud kirjas teatatakse Rapla valla partorg Nõulikust, kes konfiskeeritud kulaku varandusest „võttis endale korterisse riidekapi, kaks pehmet tugitooli, meesteüliskonna, diivani, puhvetkapi, mootorratta, voodi madratsite ja patjadega ning villast riiet, mida ta üldse akti ei kirjutanud.” Terve autokoorem vara! Hiljem, kui lugu avalikuks tuli, maksis partorg Nõulik võetud asjade eest raha kooperatiivi, kuid müüs näiteks 500 rubla eest omandatud mootorratta pärast 3000 rubla eest edasi.

Ka Nissi valla partorg Pandis kasutas küüditamist isikliku kasu lõikamiseks. Nii hõivas ta kohe pärast inimeste väljasaatmist kahekorruselise maja koos viljapuuaiaga. Maja esimese korruse võttis partorg endale korteriks, ülemisele korrusele majutas aga valla parteikomitee propagandisti, viljapuuaiaga jagasid omavahel. (ERAF, f 1, n 14, s 91, l 39)

Näiteid sarnastest kuritegudest võiks tuua kümnete kaupa. Antud kuriteoliigi skeem on enamjaolt sarnane – mahajäetud varade üleskirjutamise komisjonide liikmetel, kes himustasid paremaid asju, olid

selle omastamiseks hiilgavad võimalused. Levinuim tee selleks oli jätta soovitud esemed lihtsalt aktidesse kirja panemata, kuid ei põlatud ära ka juba akteeritud vara riisumist. Seoses viimasega torkab silma, et nõukogude- ja parteiaktiivi kuritegude puhul kasutati küllaltki harva sõnu „riisumine” või „varastamine”, selle asemel eelistati märksa pehmemat sõnakasutust nagu „omastamine”. Ja veel üks tähelepanek: kommunistliku partei liikmed ja -liikmekandidaadid olid teistest ühiskonnaliikmetest kõrgemal seisev klass – nende vastutuselevõtmise või mittevõtmise otsustas kohtu asemel partei siseringkond ja sageli piirdusid nende karistused vaid leebete hoiatustega.

Küüditatute varaga hangeldamine

Teiseks aktivistide poolt sooritatud väga levinud kuriteoliigiks oli mahajäetud vara kunstlikult odavaks hindamine ja selle ostmine enesele või müük sugulastele-sõpradele. Sellega väga sarnane oli lihtsalt paremate asjade esmajärjekorras ostmine.

1949. a aprilli alguses on toimunud suurem hangeldamine Rakveres, kus mahajäetud varadega tegeles Virumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondliku Liidu (TKML) süsteem, mis korraldas antud juhtumi kohta ka ulatusliku sisejuurdluse. Näiteks võib Viru Tarbijate Kooperatiivi müüja Ilse Kaukese seletuskirjast lugeda:

Minule tehti sm Pajuri (Virumaa TKML juhatuse esimees. Autori märkus.) poolt korraldus 4. aprillil minna hindama konfiskeeritud varandusi. [---] Sm Pajuri poolt oli antud minule suuline korraldus varandusi mitte enne müüa kui kauplusesse kõik on kokku toodud. Võidu tänav 12 varanduste päale laadimise ajal autole ilmusid sinna sõjaväelased ja ütlesid, et nendel on õigus osta varandusi kohapääl s.o otse korterist, kuna Rakvere Täitevkomitee esindaja sm Kornelt ütles, et nendel on õigus osta, teostas minna müüki ja võtsin raha vastu kohapääl. Kohal müüsin raadio, mootorratta, jalgratta ja voodi, peale selle pisemaid esemeid, raha on praegu minu käes.

Peale selle olen müünud Rakvere linna T/komitee sekretärile sm Jõesaarele Laada tänav 10 mööblit (tualett peegel, 3 tooli, laud ja põrandariided), samuti Kalda tänav 6–3 riietekapi ja raadio eraisikule kelle nime ei tea, olevat inimeste ütelusel Jõesaare naise vend, samale isikule müüsin veel Kalda tänav 6-2 seinavaiba ja 2 diivani patja.

Täienduseks müügi kohta Võidu tänav 12 lisan, et minule anti korraldus Riikliku julgeoleku töötaja sm Jõesaare poolt (Rakvere linna TK sekretäri mees. Autori märkus.) ilmuda Vabaduse tänav 12, kuhu ka ilmusin. Säält tuli minuga kaasa päale sm Jõesaare veel kolm isikut, kellega läksime Võidu tänav 12, kus eelnimetatud isikud valisid välja esemeid (2 mootorratast, üks laud, õmblusmasin, tööriistade kast jm), kes viisid esemed enne üldist toomist ära. (LVMA, f 784, n 1, s 216, l 156).

Lisaks selgub teostatud sisejuurdlustest, et enne kui Rakvere linnast ja ümbruskonnast tarbijate kooperatiivi lattu kokkutoodud mahajäetud esemed kõigile soovijatele müüki lubati, käisid „võrdsemad” inimesed laos meelepärast valimas ja matti võtmas. Selle kohta on säilinud konfiskeeritud esemetega kaubelnud Helmi Tipneri seletuskiri:

Mina Helmi Tipner, tarvitatud asjade müügipunkti juhataja seletan oma müüki enne äri avamist. Esiteks müüsin mina miilitsa osakonna ülemale sm Teosele, selleks tegi minule korralduse sm Tõeväli (Viru Tarbijate Kooperatiivi kaubandusosakonna juhataja. Autori märkus). Tuli ise nendega sisse ja nemad valisivad ja viisivad ära. Teiseks üks lennuväe-kangelane – selleks tegi minule korralduse sm Pajuri (Viru Tarbijate Kooperatiivi juhataja esimees. Autori märkus.), et las valib välja ja mina sain sellest niimoodi aru, et kui juba välja valitud ja makstud on siis võib ka ära viia. Kolmandaks sm Jõesaar tuli minu korterisse ja ütles, et temal on luba sm Pajuri poolt otse kohe koha peal osta [---] ning tema esitas ennast, et olen linna täitevkomitee sekretär siis arvasin jällegi, et temale pean ka mina müüma nii kui Liidust tulnud inimesele, kes on oma varanduse kõik sõja läbi kaotanud. Neljandaks nendele teistele isikutele, kellele ma veel müüsin, jällegi ähvardati mind, et nendel on Pajuri poolt lubatud – isegi mõni tõmbas hõlmad lahti ja näitas kes ma olen, siis mina lõin kartma ja müüsin ka nendele (tõenäoliselt sõjaväe-, miilitsa- või julgeolekutöötajad. Autori märkus.) ja ka eraisikutele, kes jällegi avaldasid survet, et pean neile müüma. (LVMA, f 784, n 1, s 216, l 151–151p)

Analoogseid kuritegusid ja soodsalt võõra vara omandamise teateid esineb ridamisi üle terve Eesti.

19. mail 1949 saatis ENSV rahandusministri asetäitja A. Tihane kirja Võrumaa TK rahandusosakonna ülem Gutmanile, juhtides tähelepanu sellele, et maakonnas on „massiliselt aset leidnud vara hindade alandamise fakte, selle ebaseaduslikku realiseerimist eraisikutele, aga samuti üleskirjutatud vara ebaseaduslikku ümberhindamist abimaksu-inspektorite poolt ning teisi kuritarvitusi, mida on kindlaks tehtud kontrollimise käigus Veriora, Mäe, Järvesuu ja Räpina valdades.” Nimeliselt tuuakse välja Mäe valla abimaksuinspektor Olga Pind, kes koos tarbijate kooperatiivi kaupluse juhatajaga hindasid vara omavoliliselt odavamaks ning neist esimene ostis nõnda endale ja oma isale neli riidekappi (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 77).

27. mail saadetud vastuskirjas tunnistas Gutman, et Mäe valla abimaksuinspektor ja selle isa on tööpoolest ostnud odavalt riidekappe ja voodeid, kuid „esemete müük on toimunud neile valla täitevkomitee esimehe ja valla parteiorganisatsiooni sekretäri teadmisel ja nõusolekul, kelle seletuse kohaselt on viimased lubanud kooperatiivil müüa vara esmajärjekorras vaid valla aktiivile.” (ERA, f R-4, n 6, s 35, l 83). Niisiis

on Võrumaal Mäe vallas küüditatute vara täiesti varjamatult käsitletud kui saaki, mida tuleb võimukihile ehk kohalikele nõukogude- ja parteitöötajatele jagada!

21. mail on Harjumaa parteikomitee büroo arutanud Kernu valla parteialgorganisatsiooni sekretäri Voldemar Reinbachi personaalküsimust, kes „kasutas ära oma ametalalist seisukohta ja pani kohalikus kooperatiivis kinni väljasaadetutele kuuluvast varandusest diivani, naiste kleidiriide, 3,5 mtr villast riidet. Hakates ostuks luba taotlema EK(b)P Harjumaa Komiteest, ei lubanud ta mainitud asju müüa kooperatiivil.” Voldemar Reinbachi karistuseks on Harjumaa parteikomitee määranud noomituse ilma arvestuskaardile kandmiseta (ERAF, f 11, n 11, s 7, l 97–99).

Siinkohal peaks piisama näidetest, mismoodi nn aktiiv ametipositsiooni kasutades küüditatutest mahajäänud vara omastas. Kogu selle üpris masendava loetelu kõrval on siinkirjutaja dokumentidest leidnud ka ühe kõrget positsiooni omanud isiku, kelle käitumine on otsekui vastukaaluks eelpooltöodutele. 17. mail 1949 on Valgamaa parteikomitee büroo vaaginud ENSV Ülemnõukogu saadik Leida Kulbini käitumist, kes protokoll järgi „kulak Kohalt natsionaliseeritud varanduse hindamisel määras kasukale ja vooditekile hinnaks 5 rubla, seejärel ostis need ning kõigi komisjoniliikmete juuresolekul andis demonstratiivselt üle väljasaadetud kulaku Koha emale Melanie Kohale, sest see kõik olevat tema vara.” Sellise nõukogudevastase tegevuse pärast palub Valgamaa parteikomitee büroo EK(b)P KK ja ENSV Ülemnõukogu Presiidiumil Leida Kulbinilt rahvasaadiku nimetus ära võtta (ERAF, f 1, n 5ss, s 3, l 4).

Kokkuvõtvalt võib küüditatutest mahajäänud varadega sooritatud kuritegude kohta öelda järgmist:

- 1) tõenäoliselt jäi suur osa taolisi kuritegusid, eriti vahetult pärast küüditamist toimunud, erinevatel põhjustel üldse registreerimata
- 2) küüditatute vara varastamise ja sellega sahkerdamise juhtumeid esineb üsna ühtlaselt kõigis Eesti maakondades üle, välja arvatud Hiiumaa.³⁶
- 3) küüditamist on rikastumise eesmärgil ära kasutanud eeskätt erineva kaliibriga nõukogude- ja parteitöötajad, mis ei saa olla juhus. Varadega kokku puutudes oli just neil selleks parimad

³⁶ Hiiumaa miilitsaülem väidab, et „senini ei ole avastatud elus või eluta varanduse silmatorkavat madalat hindamist, ega pole ka esinenud mingisuguseid arusamatusi ega väärnähteid varanduse realiseerimise käigus nagu pole esinenud ka varanduse varjamise ja kõrvaldamise juhtumeid.” (ERAF, f 17/1, n 1, s 140, l 344). Väikesaare tausta arvestades on see üpris usutav.

võimalused. Teisalt tuleb arvestada, et nn aktiiv oli nii altpoolt küla tasandilt (anonüümkaebused!) kui ka kõrgemalt poolt teravdatud tähelepanu all.

- 4) sarnase kuriteo sooritamisel olid eelisseisundis parteiliikmed, kelle kriminaalvastutusele võtmise küsimuse otsustas kõigepealt partei siseringkond, mistõttu oli neil võimalus kriminaalkaristusest pääsemiseks. Vara väärtuse kunstlikku alandamist ja selle endale ostmist ei peetud partei liinis üldse märkimisväärseks rikkumiseks.
- 5) torkab silma, et miilitsa-, partei- ja kohtusüsteemi allikates figureerivad erinevad nimed – seega ei ole varadega sahkerdamise juhtumid koondatud ühte kohta (kahjuks ei ole säilinud SORVVO materjale 1949. aasta kohta) ning eri fondide materjalid reeglina ei kattu.

Lõpetuseks

Majanduslikud ja varalised tagamaad olid nõukogude võimumasina jaoks inimeste 1949. a märtsiküüditamist ette valmistades ja eriti väljasaatmisoperatsioonile järgnenud perioodil väga olulisel kohal. Nõukogude riigi poolt küüditatutelt omandatud varaga seonduvalt väärivad märkimist mitmed erinevad momendid:

- küüditatute vara jagamist puudutavate küsimuste tähtsust rõhutab enamuse antud teematika alla käivate dokumentide klassifitseerimine kategooriasse „täiesti salajane“;
- väljasaadetud nn kulakutelt nende võlgade katteks varanduse konfiskeerimine oli vastuolus ka nõukogude seadustega, kuna see oleks saanud toimuda ainult rahvakohtu otsuse alusel;
- nn mittekulaklikel põhjustel deporteeritud isikute varanduse kohta puudus igasugune administratiivotsus;
- küüditatutest mahajäänud vara arvelevõtmisel ja realiseerimisel valitsesid vasturääkivused ja segadused, tihti puudus vastav dokumentatsioon;
- küüditatutest mahajäänud varade nimekirjad kõnelevad Eesti külas 1940. aastate lõpus valitsenud küllaltki tagasihoidlikest materiaalsetest oludest. See omakorda tõendab, et puudub alus nõukogude võimu väitele küüditamise suunamisest rikaste „kulakute“ vastu;
- taludesse jäänud vara hinnati nõukogude võimu esindajate poolt nende tegelikust väärtusest odavamaks;

- küüditatute vara varastamise, odavalt ostmise ja muude taoliste kuritegudega olid isegi ametliku statistika järgi seotud peaasjalikult partei-, nõukogude-, julgeoleku- ja miilitsatöötajad, kelle karistus oli võrreldes tavakodanikuga tihti naeruväärne.

Lõppkokkuvõttena võib öelda, et nõukogude võim saavutas Eestis suursküüditamisega enda jaoks samaaegselt mitu eesmärki:

- hoiatava näite ja tekkinud hirmuõhkkonna ajendil loobus maaelanikkond oma talumajapidamistest ning oli sunnitud kolhoosidesse astuma;
- küüditatutelt konfiskeeritud kariloomad, põllutööriistad ning mitmesugused hooned jms andsid märkimisväärse osa nende samade kolhooside nn stardikapitalist, äravõetud teravili võimaldas edukalt läbi viia kevadkülvi;
- nõukogude riik teenis küüditatute vara müügist miljoneid rublasid otsest tulu;
- küüditamine võimaldas lõpetada perspektiivitu talumajapidamiste põllumajandusmaksuga maksustamise poliitika, sedakaudu ühtlasi ka kohalike omavalitsuste eelarvete puudujäägi suurenemise;
- kasutades küüditatutest mahajäänud varade registreerijatena, hindajatena ning ümberjagajatena suurt hulka kohalikke elanikke, laiendas nõukogude võim kaassüüd ning hajutas tähelepanu väljasaatmise tegelikelt korraldajatelt.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

ERA – Eesti Riigiarhiiv

ERAF – Eesti Riigiarhiivi Tõnismäe filiaal

IVMA – Ida-Viru Maa-arhiiv

KM EKLA – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kodulooline arhiiv

LVMA – Lääne-Viru Maa-arhiiv

Arold 1995 = Arold, M. (koostaja). Märtsivapustused. Avaldamata arhiividokumente aastaist 1949 ja 1950. Tartu: Tungal.

Ligi 1989 = Ligi, H. Märtsiküüditamine. – *Rahva Hääli*, nr 72, 25. märts 1989.

Rahi 1998 = Rahi, A. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu: Kleio.

Rahi 1999 = Rahi, A. Massirepressioonide uurimine ja Balti koostöö. – *Ajalooline Ajakiri*, 1, 87–92.

Raid 1995 = Raid, L. Kas peremees või käsualune? Ülevaade Parteiarhiivi materjalidest III. – *Kleio*, 2, 42–55.

Sabbo 1996 = Sabbo, H. Võimatu vaikida II. Tallinn.

Sarv 1999 = Sarv, E. Kүүditamine kui inimsusevastane kuritegu. – *Juridica*, 2, 92–100.

Õispuu 1999 = Õispuu, L. (koostaja). Kүүditamine Eestist Venemaale. Märtsikүүditamine 1949. 2. osa. Tallinn: Memento.

VNFSV TsK 1940 = VNFSV tsiviilkoodeks. ENSV Kohtu Rahvakomissariaat. Tallinn.

Kasutatud lühendid

EK(b)P – Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei

ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

ETKVL – Eesti NSV Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit

KK – Keskkomitee

MN – Ministrite Nõukogu

NKVD – eestikeelne lühend venekeelsest nimetusest Народный Комитет Внутренних Дел (Siseasjade Rahvakomissariaat, sisuliselt NSVL siseministeerium 1922–1946)

NSVL – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit

SM – Siseministeerium

SORVVO – Sotsialistliku Omandi Riisumise Vastase Võitluse Osakond

TK, T/K – Täitevkomitee

TKML – Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit

TSN – Tööraha Saadikute Nõukogu

ÜK(b)P – Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei

LISA 1

Väljavõte Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimees A. Veimeri juures 28. märtsil 1949. a peetud nõupidamise täiesti salajasest protokollist üleskirjutatud varade kohta:

A. Võlgadeta majandite varad. Varad (sealhulgas majad, ehitised, loomad, põllumajanduslik inventar, kartulid, aiavili, koresööt, heinaseeme jne.), kui nad kuulusid majanditele, kellel riigile maksuvõlgasid ei olnud, lähevad tasuta kolhoosidele, välja arvatud toidu ja söödateravili, mis anda üle Kesκτηarviljasalvele varumise hindadega.

B. Majandite varad, kellel on riigile maksuvõlga tasuda:

1. Vili, seemned, tehnilised kultuurid üle anda Kesκτηarviljasalvele varumise hindadega.

2. Koresööt, kartul, aiavili üle anda kolhoosidele turuhindadega, kui need on odavamad riiklikest jaehindadest; kui turuhinnad on riiklikest jaehindadest kõrgemad, siis varad üle anda kolhoosidele riiklike jaehindadega.
 3. Loomad müüa kolhoosidele hindadega, mis kinnitatud Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega 27. XII 1948. a nr 1178.
 4. Hooned müüa kolhoosidele inventariseerimise hindadega siis, kui seda tehtud ei ole riikliku kindlustuse hindadega. Kui kolhoosid ehitusi ei soovi osta, siis anda need kohalikkude valdade TSN täitevkomiteede korraldusse, kes neid võib anda kolhoosidele, kusjuures neid maju ja ehitisi võivad kolhoosid kasutada esijoones kolhooside ühisvarana, nagu aitadeks, farmideks, ladudeks, juhatushooneteks, klubideks, lugemistubadeks, lastesõimedeks jne. Samuti võivad kohalikud TSN täitevkomiteed neid ehitisi ja maju anda õpetajate, arstide ja agronoomide korteriteks, koolideks, internaatideks, haiglateks, arstipunktideks, külanõukogude paigutamiseks jne.
 5. Põllumajanduslik inventar müüa kolhoosidele riiklike hindadega, maha arvates vananemise % või anda realiseerimiseks Eesti Tarbijate Kooper. Vabariikliku Liidule – ETKVL.
 6. Tööstuslikud hooned (piimapunktid, veskid, savitööstused, hõberebaste farmid) müüa kolhoosidele, või kui nad on suuremad, teha need kolhoosidevahelisteks ühissettevõteteks.
- Märkus: Kui võlgniku varade realiseerimisest on võlg kaetud, siis ülejääv vara p. 2–6 (ehitised, põllumajanduslik inventar, tööstuslikud ettevõtted ja loomad) anda ilma tasuta kolhoosidele.
7. Traktorid anda üle MTJ-le.
 8. Mööbel, elutarbed, riided (täpselt akteeritud) lähevad rahandusorganite korraldusse ja realiseeritakse kaubandusorgani satsioonide kaudu kui riigifondi varad ning nendest saadud tulu läheb võlgniku võla katteks ja ülejääv – liidu eelarvesse. ETKVL-il fondide vara realiseerimisel rahuldada eeskätt riiklikke ja ühiskondlikke vajadusi, milleks TSN täitevkomiteedel anda juhiseid. Küttematerjal anda tasuta eest koolidele.

Varade arvelevõtmise ja realiseerimise läbiviimiseks moodustada valdades aktivistidest brigaadid ja varade hindamine, üleandmine ja müük teostada ja vormistada TSN täitevkomitee otsusega moodustatud komisjonide poolt rahandusorganitele kehtestatud aktide vormi kohaselt. (ERA, f R-4, n 6, s 26, l 36–39).

LISA 2

Väljavõte ENSV siseminister kindralmajor Resevi väljaantud täiesti salajase st tegevusjuhendist nr 11cc 7. aprillist 1949:

Pärast ENSV RJM poolt läbiviidud operatsiooni jäid Eesti linnades ja külades maha väljasaadetute elu- ja majapidamishooned, kariloomad, põllumajandusinventar, seemnefondid, toiduained, loomasööt, mitmesugused esemed ja varandus.

Kõik see on antud edasise kasutamise küsimuse lahendamiseks kohalike nõukogude organite korraldusse seadusega määratud piirides.

Ministeeriumil on andmed selle kohta, et mitte igal pool ei ole organiseeritud vastav väljasaadetute ehitiste, kariloomade ja varanduse valve ning säilitamine. Selle tagajärjena on juba leidnud aset väljasaadetud kulakute talude süütamise juhtumid, mahajäetud kariloomade ja varanduse omandamine ning maha sahkerdamine, nende realiseerimine kohalike rahandusorganite poolt alandatud hindadega jne.

On leidnud aset väljasaadetute korteritesse ja majadesse sisse-murdmise ja sinna mahajäetud varanduse röövimise juhtumid Tallinna linnas ja muudes kohtades.

Antud avalduste otsustava tõkendamise eesmärgil,

PANEN ETTE:

1. Suunata agentuur-informeerimis võrk, miilitsa kaastööbrigaadid j.t. SM salajased võimalused ning miilits kohalike nõukogude organite kõigi puuduste väljaselgitamiseks väljasaadetute mahajäetud varanduse valve, säilitamise ja realiseerimise suhtes.

2. Valve puudumise, selle eest vastutavate isikute, varanduse ja loomade laialitassimise ja maha sahkerdamise, hoonete rikkumise juhtumite avastamise korral – koheselt teatada sellest kohalikesse võimuorganitesse otsustavate abinõudetarvituselevõtuks, et organiseerida kogu ülejäänud valvet kuni selle üleandmiseni teistele isikutele või organisatsioonidele.

3. SORVVO liinis kehtestada kohalike nõukogude ja finantsorganite üle salajane kontroll väljasaadetute varanduse, kariloomade ja hoonete üleandmise ning realiseerimise õigsuse suhtes.

4. Kõikidest ilmsikstulnud puudustest ja rikkumistest väljasaadetute varanduse kaitsel ja säilitamisel, kui pole tarvitusele võetud õigeaegseid abinõusid meie signaalide peale, ebaõige realiseerimise, maha sahkerdamise, omandamise j.m. korral – informeerida viivitamatult EK(b)P Maakonna komiteesid ja maakonna täitevkomitee esimehi tarvilike abinõude rakendamiseks ning seada üles küsimus kurjategijate kriminaal-korras vastutusele võtmiseks.

5. Võtta arvele kuritegelike elementide poolt väljasaadetute talude süüitamise juhtumid. Võtta tarvitusele abinõud kurjategijate ja selles süüdi olevate isikute väljaselgitamiseks ning vastutusele võtmiseks.

6. Kategooriliselt keelata kogu RJM ja miilitsa isikkoosseisul otsesel või kaudsel teel omandada või osta midagi väljasaadetute varandusest, kariloomadest ja asjadest.

7. Kõikidest väljasaadetute varanduse omandamise, mahasahkerdamise, ebaõige üleandmise või realiseerimise juhtumitest ja meie kaastöötajate käitumise liinis teatada mulle posti teel, viitega Teie poolt ettevõetud abinõudele. Tähtsatel juhtudel kanda ette koheselt telefoni teel. (ERAF, f 17/1, n 1, s 40, l 132–133)

PROPERTY PROCESSES RELATED TO DEPORTATION IN MARCH 1949

Hanno Talving

Summary

In the late 1980s – early 1990s, after Estonia had regained independence, quite a few research areas, which had until then been prohibited or in disfavour, opened up for historians. These were mostly concerned with the events of the 1939–1940 as well as the crimes that the Soviet authorities had committed in Estonia. One of the favourite spheres for researchers has been mass repressions carried out by the Soviets, including the extensive deportations of 1941 and 1949. Due to easier availability of source material, historians have mainly focused their interest on March deportation of 1949, which comprises a wide range of issues. Several different subkinds of crimes can be differentiated in the deportation process. Until today researchers have concentrated on recording the deportees' memories, the process of drawing up lists of deportees, as well as finding out who the deporters were, etc. Yet, one kind of crime – appropriating people's possessions through deportation – has escaped the researchers' attention, as have some other property problems connected with deportation, which are dwelt upon in this article.

March 25, 1949 – deportation operation “Priboi” (Breakers)

By the late 1948 – early 1949 it had become evident for the Soviet authorities that despite the harsh tax policy and the propaganda machine working in full swing, the coercive or persuasive policy, which had up to then been pursued to make peasants join into kolkhozes, was utterly inefficient. By the beginning of 1949 only 5.8% of farmsteads had been incorporated into kolkhozes. The narrow inner circle of the party took a decision to apply the method, which had been tested out and proved to be efficient in the Soviet Union in the 1930s – to carry out deportation of a part of the population in order to create an atmosphere of terror.

The first reliably dated document treating of the forthcoming deportation behind the borders of the Estonian SSR as well as deportees' property issues dates back to January 15, 1949 – a classified document drawn up by N. Karotamm, Secretary of the Central Committee of the Communist (bolshevist) Party of Estonia (C(b)PE) entitled “About the situation in building up kolkhozes and further tasks in the Estonian SSR”. This document, under the pretext of the problem of kulaks, suggests that 18,000–20,000 kulaks and henchmen of German occupants should be

deported from Estonia in late March – early April, and the property expropriated from them should be handed over to kolkhozes free of charge.

On January 29, 1949, the Council of Ministers of the ESSR enacted a highly classified decree No 390-138cc, which approved of the mass deportation in the Estonian, Latvian and Lithuanian SSRs. After a one-and-a-half-months' preparatory period analogous highly classified decrees of the CM of the ESSR followed, which regulated in detail the issues related to confiscated property. These decrees legalized the expropriation of the deported kulaks' possessions and cattle, except for their personal valuables, household utensils, clothes, kitchenware, agricultural small inventory and food supplies. Each family was permitted to take up to 1.5 tons of property and foodstuffs with them. The deportees' expropriated possessions were to discharge their public obligations, and after remission of debts the remaining part of the property was to be passed over to kolkhozes free of charge or to monetary authorities to be realized.

The decree provided that the confiscated property should be written down on the spot during the deportation process and endorsed by a three-member committee made up of the councillor of the executive committee of the commune, a member of the village soviet and the village councillor. So, for the deportation day a remarkable number of people had to be rallied, who, apart from drawing up inventories, also had to perform the role of guides and interpreters. Making use of local people enabled the authorities to dispel responsibility and show this campaign as nationwide – so people's anger turned from impersonal string-pullers and uniformed men to well-known local residents.

With the aim of ultimate secrecy in view, different, sometimes even incredible pretexts were used to convene people, for instance, choir rehearsals, dance parties, lectures on preparations for spring sowing, and even meeting with Nikolai Karotamm, the First Secretary of the C(b)PE. Except for a few resolute ones, the people rallied like that, perforce themselves, turned out to become tools of the repressive machinery. In addition to the aforementioned officials, ordinary village people with no special position or occupation became commission members, as they had happened to be in rallying places out of curiosity or by pure chance.

Deportees' inventory lists as historic sources

Although inventory lists give us evidence of who wrote down the possessions and who deposited it, the main thing that these documents are focused on is the registration of the possessions left behind by the deportees as well as its evaluation. The primary value of these lists lies in the fact that they provide a survey of the financial status of the pre-

collectivization Estonian village, living conditions on farmsteads, furnishings, and so on.

The author has analyzed 44 inventory acts concerned with the possessions left behind by the deportees in Viru county, mainly in Mahu and Kunda communes. These forty-four lists include 80 entries on an average, altogether more than 600 different kinds of property.

These lists reveal meagre circumstances rather than particular wealth. The range of items comprises extremely few things which even by Soviet standards could be ascribed to rich exploiters or kulaks. Even the farm machinery found on the farmsteads of the deportees from Mahu and Kunda communes was quite ordinary and simple, and only a few specimens could be categorized as “complicated agricultural machinery”, which was one of the features characterizing the kulaks of that period. The situation concerning cattle was similar – their number per farmstead was relatively small.

The number of items written down not categorized as everyday commodities and implements is surprisingly small. Hence we can assume that more often than not deportees' inventory lists did not comprise all items but rather the ones possessing alleged consumption value.

In addition to cattle, tools and furnishings, the inventory lists give evidence of the victuals found on farmsteads. As could be expected, most of the food supplies were cereals, potatoes and flour.

When investigating these inventory lists, quite a different question could be asked: do they include items that the deportees took with them? At careful examination, some traces can be observed about the items taken along.

First, it catches the eye that among the articles of clothing and footwear no particular winter supplies have been mentioned. Considering the early spring and the perspective of Siberia, it is quite logical that, besides foodstuff, warm clothes were priority number one. Also the number of bed sheets and blankets is rather small; these must have also been the things taken along as first preference.

Deportees' inventory lists also served as the basis for creating a special exposition about deportation “Life stopped in March 1949 ...” in the Kutsari farm of the Estonian Open Air Museum (Fig 8–10).

Property procedures following the deportation operation “Priboi”

While in the months preceding the operation “Priboi” the attention of the Soviet power machinery was mainly concentrated on drawing up lists of deportees and property issues remained in the background, then after deportation these issues acquired top priority.

Already on March 28, 1949, when a remarkable part of deportation trains had not left Estonia yet and a few people were still chased, the executive committees in communes received detailed instructions on the operation mechanisms regarding the inventoried property.

Farmsteads and independent economic units were differentiated by their tax liabilities to the state. In case there were no liabilities, kolkhozes received their property free of charge; if liabilities existed, it had to be sold to kolkhozes; yet, with price concessions. So the enormous debts proceeding from the unreal agricultural tax had to be redeemed by the established kolkhozes or, in fact, from the rural population's own pocket (a peculiar post-punishment for the farmers who had been coerced to join kolkhozes). It was only after debt liquidation that they were allowed to pass over their remaining property to kolkhozes free of charge.

What was essential here was the fact that besides inventory commissions the ones with even higher authorization were formed, whose competency covered the evaluation of property, its distribution and realization. So, inventory lists were often drawn up and valued by two sets of absolutely different people.

It is only logical that in evaluation commissions the main workload befell the deputy tax inspectors in communes as representatives of financial departments in counties, as it was them who, due to their everyday work, had most knowledge of property evaluation and other financial issues.

Inventory evaluation

The most complicated issue in the inventory lists comprising the possessions left behind by the deportees is the problems related to prices and evaluation. It is certainly quite complicated to orientate in the price system of 1949, and the picture is made even vaguer by the monetary reforms before and after this period.

Most of the items mentioned in the lists are used, old and worn, and it is not possible to determine their depreciation stage at that time. Besides that, the inventory lists are not especially thorough. As a rule, the repressesees have developed quite a firm standpoint that their own or their relatives' property was undervalued. This is also confirmed by the fact that when passing on the property or realizing it, the prices often changed considerably. For instance, it is characteristic of Kunda commune that practically all the deeds of conveyance related to handing over the deportees' property to kolkhozes quote the prices of cattle as much higher than before; the same has happened to most of the prices of tools passed on to kolkhozes.

Although most of the deportees' possessions have been put down in general terms, as a rule, not mentioning the exact kind, age or depreciation stage, which makes it difficult to check their real value, there is still something the price level correspondence of which can be compared. This is, first and foremost, cereal, flour, meat, sheepwool, etc., which could be sold at the market or in buying-up points. It was evident that the prices set for the foodstuffs left behind by the deportees were considerably lower than market prices; neither did they reach the level of state purchase prices.

Generally it can be said that the prices of deportees' possessions were lower than the price level before deportation. Another question is if this was a conscious policy or if this kind of prices were the result of excessive farm products on the market or people's unwillingness to obtain cattle and agricultural machinery after the establishment of kolkhozes. Deportees' inventory lists were placed on the agenda again when alongside changes in political situation the issue of restitution was brought up.

Registration and realization of assets

The meeting at the Chairman of the CM of the ESSR on March 28, 1949, undertook the task of solving all the issues related to the deportees' assets by April 10–15, 1949. Considering the bureaucracy, disorientation and a certain inertia characteristic of the Soviet government apparatus, it is clear that this deadline was unreal. As the presented reports constitute an initial evaluation of the assets to be realized, it is not possible to say what the actual amount was. Yet, they present a certain overview of the situation. So, according to the initial data from financial departments of the executive committees of eight counties, the value of assets expropriated from kulaks and other persons exceeded 30 million roubles. Assets at the value of more than 19 million roubles were handed over free of charge mainly to kolkhozes and also, to a small extent, to executive committees in communes; the remaining part worth over 11 million roubles was given for realization. Here we cannot but mention that in 1948 merely kulaks' agricultural tax liabilities constituted more than 31 million roubles – it was more than the entire inventory of deportees' farmsteads from more than eight counties.

Issues concerned with the registration and realization of cereal grain can be brought out separately, as cereal as a strategic resource has always deserved special attention from the Soviet authorities. On April 9, 1949, the CM of the ESSR enacted a decree "On receiving cereal from deserted farms", which provided that the existence and quantities of cereal grain on deserted farmsteads should be specified during three days. The

republican "Grain Supply" office and the *ETKVL* (Republican Union of Estonian Consumers' Cooperative) system were assigned the task of organizing through their network of storage stations the reception of cereal grain from local financial organs; it was emphasised that it should be done according to real weight. This requirement was due to the fact that when drawing up an inventory, the grain in sacks and bins, as a rule, was not weighed, but estimated by eye.

Differences between the initial amounts written down and the ones weighed afterwards in granaries are quite remarkable in places. These contradictions testify, if not to direct forgery then certainly at least a general chaos, and therefore we cannot obviously speak about the reliability of the data related to the material issues of the post-deportation period.

Deportation as a source of personal profit

When treating of the property issues of the post-deportation period, we cannot overlook one of the most emotional and painful topics – appropriation, if not stealing, of deserted things, either by the deporters or by a third party. There are only few people who have survived deportation to Siberia who are not convinced that the best and most valuable items from their farms were looted by activists or other village people. This is another topic where archival sources have quite much to say. Beginning from mid-April until the very end of 1949 the materials of the Ministry of Internal Affairs, party committees as well as court records reveal sufficient data about different crimes committed with deportees' assets.

The first category of crimes comprises thefts of deserted objects, which, in its turn, can be divided into two. In a sense, the simplest were the cases when unauthorized persons invaded deserted houses or flats and carried away everything of value – i.e., direct burglaries.

While the reviewed materials reveal very few cases of common people stealing deportees' property, then, as a counterpoise, we can find sufficient evidence of the crimes committed by persons in high positions, who were connected with the deportation process. As for this kind of crimes, the scheme is mostly similar – the members of inventory commissions, who coveted better things, had marvellous opportunities for purloining them. The most wide-spread way of doing it was simply not to write down the desired items in the inventory; yet, pilfering already documented things was not held in contempt, either.

Another kind of crime widely spread among activists was artificial devaluation of the deserted property and buying it for themselves or selling it to their friends or relatives. A case very similar to that is simply buying better things before others.

In conclusion we can say the following about the crimes related to the inventory left behind by the deportees:

1) It is highly probable that most of these crimes, especially those that were committed immediately after deportation, remained unregistered for different reasons;

2) Archival sources reveal cases of looting deportees' inventory and speculating with it rather evenly in counties all over Estonia, except for Hiiu Island;

3) According to archival sources deportation as a means of enrichment was used, first and foremost, by party officials and executives of the Soviet power of different calibre, as it was them who had the best opportunities for that. On the other hand, it has to be born in mind that the so-called activists were under sharpened attention, both from below, the village level (anonymous complaints!), and above.

4) In the case of similar crimes party members had an advantage over the others as their criminal liability was first decided by the inner circle of the party and therefore there existed a possibility to evade a criminal case altogether. In the party line the artificial devaluation of the inventory and buying it for oneself was not considered as a remarkable violation of law.

In conclusion

In preparations for the March deportation of 1949, economic and financial/material issues were essential for the Soviet power machinery; the more so were they in the post-deportation period.

Quite a few different moments are worth mentioning in connection with the private property expropriated from the deportees by the Soviet authorities:

- The significance of the issues related to distributing deportees' property is emphasized by the fact that most of the documents on these topics are categorized as "strictly confidential".
- Expropriation of the so-called kulaks in order to recover their debts was also in contradiction with Soviet laws as it could have been possible only by the verdict of the people's court.
- There were no administrative regulations as to the property of the persons deported for non-kulak reasons.
- Inventory and realization of the property left behind by the deportees was contradictory and unclear; more often than not the corresponding documentation is missing.

- The inventory lists on deportees' assets testify to relatively modest material situation in the Estonian village of the late 1940s, which, in its turn, proves that the Soviet authorities' assumption about deportation being directed against rich "kulaks" is not grounded.
- Representatives of the Soviet power devalued the deserted property on farmsteads.
- Even by official statistics, the people related to stealing or buying the deportees' property at a reduced price, as well as to other similar crimes, were mainly representatives of party, security and militia organs, whose punishment, in comparison to ordinary citizens, was often ridiculously mild.

In conclusion it can be said that by mass deportation in Estonia the Soviet authorities simultaneously achieved several aims:

- Due to a warning example and the atmosphere of terror country people gave up the idea of having their own farms and had to join into kolkhozes.
- The cattle, agricultural machinery and various buildings expropriated from the deportees constituted a remarkable part of the initial capital of these kolkhozes, whereas confiscated cereal grain enabled to carry out a successful spring sowing.
- By selling the deportees' property, the Soviet state earned millions of roubles of direct profit.
- Deportation made it possible to end the policy of unpromising agricultural tax and through this also the increasing deficit in local authorities' budgets.
- By using great numbers of local inhabitants as inventory takers, evaluators and redistributors of the possessions left behind by the deportees, the Soviet authorities expanded the sphere of complicity and, by doing so, distracted attention from the real organizers of deportation.